

Tartu Ülikool
Sotsiaal- ja haridusteaduskond
Ühiskonnateaduste instituut

Imre Tõekalju
Pikaajaliste laenude võtmise mõju finantskäitumisele
Bakalaureusetöö

Juhendaja: MA Rein Murakas
Juhendaja allkiri: _____

Tartu 2015

Olen töö koostanud iseseisvalt. Kõik töös kasutatud teiste autorite tööd, põhimõttelised seisukohad, kirjandusallikatest ja mujalt pärinevad andmed on viidatud.

/Imre Tõekalju/ 01.06.2015

Effects of long term credits on financial behaviour

ABSTRACT

Evidence-based and coordinated behaviour has increasing impact nowadays in our quickly developing world. One of the most influencing factor in our everyday life is reasoned and evidence-based behavioural finance. One of the components of behavioural finance is financial credit, which could affect the outcome of management of finances as well as material and emotional managements.

In this study the effect of financial credits on behavioural finance, material and emotional managements was studied by focusing in real estate mortgage loans and collateral loans. The study analyses the results of statistical questionnaire about people awareness of behavioural finance conducted by Saar Poll Company and ordered by Estonian Government Agency in 2012 in Estonia. The impacts were analysed by using 2-dimensional category analyses and chi-square test.

The results of the study showed, that long term credits had some effect on loan owners behavioural finance and affected also the owners material and emotional management, however, the effects on some aspects were lower than expected.

SISUKORD

SISSEJUHATUS	5
1. UURINGU TAUSTAINFO.....	8
1.1 Finantskirjaoskuse mõiste kirjeldus	8
1.2 Finantskäitumise mõiste kirjeldus	8
1.3. Finantskäitumist mõjutavad tegurid	10
1.3.1 Isikuga seonduvad tegurid	11
1.3.2 Teadmistega seonduvad tegurid.....	11
1.3.3 Hoiakute ja uskumustega seonduvad tegurid	12
1.3.4 Sotsiaalsed tegurid	12
1.4 Laenamine	13
1.5 Eluasemelaen	14
1.6 Kinnisvara tagatisega laen	15
1.7 Senised uuringud ja nende tulemused	16
2. UURIMUSE EESMÄRK NING KASUTATAVAD ANDMED JA METOODIKA	18
3. ANALÜÜS	20
3.1 Pikaajalise laenude omajate profiil	20
3.2 Pikaajaliste laenude olemasolu ja finantskäitumise ning emotsionaalse ja materiaalse toimetuleku vahelised seosed.....	26
4. ARUTELU	40
5. KOKKUVÕTE JA SOOVITUSED	44
6. KASUTATUD ALLIKAD	45

Sissejuhatus

Üleminek turumajandusele ja finantskirjaoskuse esilekerkimine Eestis

Koos taasiseseisvumisega algas ka uue majandusliku korra loomine Eestis. Paljused jäid esmalt toimima vanad nõukogude aegsed majandusstruktuurid, kuid iga järgneva aastaga muutusid need üha enam turumajandusele vastavaks ning mitmed endistest põhimõtetest kadusid täielikult. Ühe näitena sellistest tänaseks juba unustatud majanduslikest põhimõtetest võib siinkohal tuua plaanimajanduse, mis kapitalistliku korra saabudes asendus ratsionaalse ja tarbimisega kooskõlas oleva majandusmudeliga. Sarnaselt üldiste majanduslike muutustega omandasid ka inimesed teistsugused tarbimisharjumused. Ootamatult oli kõikidel tekkinud võimalus soetada tooteid ja teenused, mida nõukogude aja defitsiidi tingimustes ei olnud võimalik tarbida. Kahjuks pidid paljud tõdema, et vaatamata võimaluste rohkusele puudus neil suutlikkus paljusid soovitud kaupu soetada. Nimetatud asjaolu andis olulise tõuke ja suurepärase võimaluse kommertspankade tekkeks. Seega tekkis inimestel vaatamata vähesele suutlikkusele ise teenitud raha eest asju soetada siiski laenude abil võimalus tarbimiseks. Kui näiteks 2000. aastal oli kodumajapidamistele väljastatud laenude käive 189,7 miljonit eurot, siis viis aastat hiljem oli see juba 1737,5 miljonit eurot (Eesti Pank 2015). Seega oli ainult viie aasta jooksul väljastatud laenude maht kasvanud peaaegu kümme korda. Uues majandussituatsioonis oli paljudel inimestel tekkinud võimalus oma unistused teoks teha ja eelnevalt toodud statistikast nähtav enam kui 10 kordne tõus aastas väljendab ilmekalt selle võimaluse kasutamise intensiivsust. Vaadates siinkohal paralleelselt kui hästi suutsid inimesed uue majandussituatsiooniga kohaneda ja toime tulla võetud finantskohustuste täitmisega näeme, et samal perioodil oli kodumajapidamistele väljastatud tähtjaks tasumata laenud osakaal 5,9% 2000. aasta detsembri seisuga ning 2005. aasta samal ajal oli vastav number 2,6% (Eesti Pank 2015). Seega võib näitena toodud perioodi kohta öelda, et vaatamata laenukoormuse ülikiirele kasvule, said laenu omavad inimesed võetud kohustuste täitmisega suhteliselt hästi hakkama. Oluline muutus võetud kohustustega toimetuleku osas toimus aga järgnevate aastate jooksul. Kui kodumajapidamistele väljastatud laenude käive vähenes perioodil 2006 – 2010 pisut enam kui 4,5 korda (2917,6 vs 634,3 milj eur), kasvas tähtjaks tagastamata laenud osakaal peaaegu 3,5 korda, olles 2010. aastal 10,1% (Eesti Pank 2015). Vaadates täiendavalt veel järgneva nelja aasta (2011 – 2014) jooksul kodumajapidamistele väljastatud laenude mahu muutuseid näeme, et pärast 2010. aastat hakkas nimetatud laenude

maht taas vähehaaval kasvama, olles 2011. aastal 697 milj. eurot ning 2014 aastal 1071 milj. eurot (Eesti Pank 2015). Tähtjaks tagastamata laenude osakaal sama perioodi lõikes aga stabiliseerus 2011 aastal (ca. 9,0 %) ning hakkas seejärel vähehaaval langema, olles 2014 aasta 31. detsembri seisuga 5,2% (Eesti Pank 2015). Kindlasti mängib perioodil 2006 - 2010 tähtjaks tagastamata laenude osakaalu muutuse puhul olulist ja määravat rolli 2006 – 2007 aasta majandusbuumile järgnenud kriis, mis oluliselt kahandas paljude inimeste sissetulekuid või jättis nad sellest sootuks ilma. Vaatamata kriisi negatiivsele mõjule riigi majandusele kaasnes sellega ka siiski positiivne efekt. Nimelt tekitasid majanduskriis ja sellest tekkinud finantsprobleemid ühiskonnas arutelu inimeste oskusest oma rahaasju optimaalselt korraldada ning vajadusest seda oskust parandada.

Perioodil 2006 – 2012 viidi Eestis läbi neli finantskirjaoskuse (rahaasjadega seonduv tegevuste kogum) alast uuringut, milles käsitleti eeskätt erinevate finantsteenuste tuntust inimeste hulgas, nende teenuste tarbimist ning mitmeid teisi rahaasjade korraldamist iseloomustavaid asjaolusid. Finantskirjaoskuse kui mõiste täpsem ja detailsem selgitus on toodud käesoleva töö järgnevas osas.

Kui aastal 2006 Faktum & Ariko poolt läbiviidud finantsteenuste eratarbija uuring oli mahult veel üsna väike ja keskendus peamiselt inimeste finantsteenuste alasele teadlikkusele ja teenuste kasutamisele, siis aastatel 2009 ja 2010 sama firma poolt teostatud ning 2012 aastal uuringufirma Saar Poll poolt läbi viidud uuringud olid juba oluliselt mahukamad ja andsid palju detailsema pildi Eesti inimeste finantsteenustega seonduvatest teadmistest ja käitumisest. Kõigi nelja nimetatud uuringu tulemuste valguses ilmnes selgelt vajadus inimeste finantskäitumise alaseid teadmisi tõsta ja seeläbi kindlustada nende parem majanduslik toimetulek. Üheks oluliseks teguriks eduka finantskäitumise puhul on oskus planeerida oma rahalisi kulutusi ajalisel perspektiivis. Kui mõnekuulises perspektiivis suudab enamus inimesi oma rahalisi kulutusi edukalt planeerida, siis pikemaajalise perioodi puhul hakkavad ilmnema märgatavad erinevused (Saar Poll 2012). Samas on just pikemaajaliste laenukohustuste puhul eriti oluline rahaasjade hoolikas ja läbimõeldud planeerimine. Seda eeskätt seetõttu, et mida pikem on oskusliku planeerimise ajaline perspektiiv, seda suurem on sellest saadav kasu ja seda väiksem on finantsprobleemide ja tagasilöökide tekkimise tõenäosus. Eeltoodut arvestades on autori arvates loogiline oletada, et pikaajaliste laenukohustuste võtmine peaks suunama nende omanikke endisest olulisel määral enam oma rahaasju planeerima ja jälgima. Laenukohustuse omamine mõjutab kindlasti teataval määral ka selle omaniku materiaalsel toimetulekul ning

laenaja muutunud rahaline olukord võib ümber kujundada tema suhteid teiste inimestega ning mõjutada ka laenaja enda emotsionaalset toimetulekut.

Kas eeltoodud arvamustele leidub ka andmetel põhinev analüütiline toetus, püüabki autor järgnevas töös välja selgitada.

1. Uuringu taustainfo

1.1 Finantskirjaoskuse mõiste kirjeldus

Tavapäraselt mõistame kirjaoskust eeskätt kirjutamise ja lugemisega seonduvalt. Täna maailmas käsitletakse kirjaoskust aga lisaks ka mitmete teiste mõistetega seotuna. Kui tavapärane lugemise ja kirjutamise oskus on tänapäeval üldlevinud ja tõenäoliselt ei suuda keegi meist vähemalt Eesti kontekstis meenutada juhust, kui oleksime kuulnud täiskasvanud inimesest, kes ei oska lugeda ja kirjutada, siis käesolevas töös käsitletav finantskirjaoskus on täna veel paljudele inimestele võõras mõiste. Laiemas tähenduses mõistab enamusi inimesi tõenäoliselt finantskirjaoskust kui teadmiste kogumit, mis annab inimesele oskuse teha rahaasjade arukaid otsuseid. Eeltoodud arusaama võib ka tõlgendada kui majandusliku toimetuleku suutlikkus. Ametlikest definitsioonidest on enim kasutatav OECD poolt koostatud selgitus, mille kohaselt on finantskirjaoskus oskuste, teadmiste, hoiakute ja käitumiste kogum, mis on vajalik rahaasjades arukate otsuste tegemiseks ja oma pere majandusliku heaolu tagamiseks (Saar Poll 2012). Võrreldes finantskirjaoskuse laiemat mõistmist inimeste hulgas ja OECD poolt koostatud definitsiooni näeme, et nende sisu ja mõte on üsna sarnased, ainult ametlik definitsioon on oluliselt detailsem ja spetsiifilisem. Erinevate institutsioonide (Rahandusministeerium, Finantsinspeksioon jne.) poolt tellitud ja Eestis koostatud finantskirjaoskust käsitletavates töödes lähtutakse siiski OECD poolsest ametlikust definitsioonist ja seetõttu võtame ka käesoleva töö juures aluseks just nimetatud definitsiooni. Püüdes järgnevalt kirjeldada finantskirjaoskuse tähtsust ja sellest tulenevat võimalikku kasu, saame tõenäoliselt eelkõige rääkida reaalsest rahalisest tulust ning suutlikkusest vältida valesid finantsvaldkonnaga seonduvaid otsuseid ning nendest tulenevat rahalist kahju. Reaalsem ja paremini tajutav finantskirjaoskusest tulenev kasu on seega oskus paremini oma tulusid hallata ning seeläbi neid ka kasvatada. Suurem tulude baas aga aitab omakorda toime tulla erinevate elus ette tulevate sündmustega nagu pensionile jäämine või haigestumine (Capuano & Ramsay 2011).

1.2 Finantskäitumise mõiste kirjeldus

Igasugune käitumine on lihtsalt selgitades segu harjumustest, hoiakutest ja teadmistest ning nendest mõjutatud tegutsemisest. Eelnevalt nimetatud kolm tegurit mõjutavad meie poolt tehtavaid otsuseid, mis omakorda määravad meie käitumise. Inimene, kes on harjunud tegema

asju hilinemisega ja kelle hoiakuks on teha neid siis, kui aega tekib või siis, kui tahtmine tuleb, valmistab oma käitumisega tõenäoliselt nii endale kui teistele päris suuri probleeme. Kui eeltoodud omadustele lisandub ka napp teadmistepagas, ongi tulemuseks suvalisel ajahetkel läbi viidud ning põhjalikult mõtestamata tegevus. Tõenäoliselt võib eeltoodud protsessi kirjeldust rakendada püüdes pealiskaudselt selgitada ka finantskäitumise olemust. Kui aga soovime anda finantskäitumise mõistele sügavamat ja detailsemat sisu, peame esmalt vaatlema, millised komponendid moodustavad finantskäitumise. Atkinson et al. põhjal on finantskäitumine erinevate rahaasjadega seonduv tegevuste kogum, mis koosneb neljast peamisest valdkonnast (Atkinson et al. 2006). Esmaseks ja tõenäoliselt ka enam kasutatavaks on igapäevaste rahaasjade korraldamine. Lühidalt selgitades tähendab see oma ostude ja teenuste eest tasumist, enamlevinud pangandusteenuste kasutamist ning mõtestatud ja planeeritud rahaliste vahendite kasutamist (Atkinson et al. 2006). Eelkirjeldatud tegevusi võib iseloomustada kui tänapäevase elukorralduse märkamatult toimivat osa, millega suuremal või vähemal määral puutuvad kokku kõik inimesed.

Teiseks oluliseks ning tänases maailmas samuti üsna laialt levinud finantskäitumise komponendiks on lisakapitali hankimine ehk laenamine. Nimetatud tegevuse all mõistetakse finantskäitumise kontekstis eeskätt teadlikku sissetulekute ja kohustuste tasakaalu ning kulutuste jälgimist ja panga ning krediitkaardi väljavõtete kontrollimist (Atkinson et al. 2006). Samuti kuulub selle komponendi alla ka tarbetu ja mittevajaliku võla vältimise oskus (Capuano & Ramsay 2011). Kuigi igasugune võõra raha abil asjade soetamine ei ole pikemas perspektiivis mõistlik ja hea lahendus, peame ilmselt kõik tõdema, et tänases maailmas saavad ilma laenamata hakkama väga vähesed inimesed ning paraku on sellest saanud sarnaselt esimesena kirjeldatud rahaasjade korraldamisega loomulik osa meie igapäevaelust.

Kolmanda finantskäitumise komponendina võime käsitleda kõikvõimalike finantstoodete tarbimist (Atkinson et al. 2006). Nimetatud komponent on võib-olla küll vähem levinud kui esimesena kirjeldatu, kui siiski samuti oluline osa meie elust. Siinkohal võib näidetena tuua pensionifondi ja kindlustused. Finantskäitumise kontekstis on selle komponendi puhul määravateks teguriteks ülevaadete omamine erinevatest toodetest ning nende omavahelist võrdlemist ja erinevate toodetega kaasnevate riskide mõistmine (Capuano & Ramsay 2011).

Neljandaks ning ka viimaseks finantskäitumise komponendiks on eneseabiga seonduvad tegevused ja teadmised. Eeskätt võime siinkohal silmas pidada inimeste teadlikkust finantsprobleemide tekkimise korral abi otsimise võimalikkusest ning samuti finantstehingute

sooritamisel nende osapooltele kehtivaid seaduslikke õiguseid (Capuano & Ramsay 2011). Abi võimalikkusest finantsprobleemide tekkimisel on ka Eesti avalikkuses viimasel ajal rohkem rääkima hakatud ning eriti võib seda täheldada majanduskriisile järgnenud perioodi jooksul ja kõikvõimalike ülikallite finantstoodete (kiirlaenu) aktiivsema kasutamise järgselt.

1.3 Finantskäitumist mõjutavad tegurid

Finantskäitumist mõjutavate tegurite üle on juurelnud mitmed autorid. Põhjalikumalt mõeldes võib ilmselt leida terve rea erinevaid asjaolusid, mis meie rahalisi otsuseid ühes või teises suunas mõjutavad. Esmalt on ilmselt väga olulisel kohal kõik isikuga seonduvad tegurid. Harrison et al. (2011) leidsid, et on olemas seos inimese iseloomu ja rahalise käitumise vahel (Veeret 2014). Üliõpilaste hulgas läbi viidud uuringu tulemuste põhjal väitsid nad, et ekstravertse loomusega inimesed kipuvad sagedamini ületama oma krediitlimiiti (Veeret 2014). Ilmselt mängib siin ka teatavat rolli asjaolu, et enamus finantsalaseid otsuseid tehakse keerulistes ja ebakindlates situatsioonides ning seetõttu ei ole ka reeglitele toetumine võimalik. Kirjeldatud olukorras peavadki otsuste tegijad toetuma oma intuitsioonile (Kahneman ja Riepe 1998). Paljude tehtavate valikute puhul mängib suurt rolli ka see, kuidas meie tutvavad või naabrid sarnases olukorras käitunud on. Ka finantsalased otsused ei erine selles osas teistest ning ka nende puhul mõjutab meid sageli meie lähivõrgustik (Mariko Lin Chang 2005). Sarnaselt teistele otsustele ei taju me selle mõju väga selgelt, kuid sellele vaatamata on see olemas. Samuti ei ole harvad olukorrad, kus oleme sunnitud arvestama meist mitte olenevate teguritega ning seetõttu langetama otsuse ühes või teises suunas. Finantsotsuste puhul on kindlasti üheks teguriks, mida valdav osa inimestest ei suuda kontrollida ja mõjutada, üldine majanduslik olukord. Seega on näiteks majanduslangusel oluline mõju meie finantsotsustele (Nielsen Report 2009). Kindlasti omab suurt mõju finantskäitumisele ka ümbritsev keskkond ja näiteks riik, milles elame. OECD poolt aastal läbi viidud uuring näitas, et vähemarenenud riikides (Albaania, Peruu) on oluliselt madalamad finantsalased teadmised võrreldes kõrgemalt arenenud riikidega (Norra) (Atkinson and Messy 2012). Üheks teguriks, mida samuti inimesed ei suuda kontrollida ja muuta ning mis võib kõnealuseid otsuseid mõjutada, on sünnipärane sugu ja sellest tulenevad rollid. Mehe või naise roll omab olulist mõju meie poolt tehtavatele finantsotsustele (Feber ja Lee 1974) samuti nagu näiteks lapse roll (Moschis 1985). Mitmed uurijad on võrreldes finantskäitumist mõjutavaid tegureid leidnud, et kõige olulisemaks mõjutajaks on siiski teadmised (Veeret 2014). Seega on finantskirjaoskus oluline, kuna annab

meile teadmised mõistlikuks ja kujunenud olukorras optimaalseimaks finantskäitumiseks (Capuano ja Ramsay 2011). Samas on omandatud teadmistel kalduvus aja jooksul ununeda, mistõttu ka nende mõju käitumisele väheneb. Seega võivad keskkoolis omandatud finantsalased teadmised oma mõju kaotada ning mõne aasta möödudes ei mõjuta need enam omaniku finantskäitumist (Mandell ja Klien 2009). Erinevates finantskäitumist käsitletavates töödes kirjeldatakse mitmeid tegureid, mis inimeste finantskäitumist mõjutavad. Enam leiavad kajastamist isikuga, teadmiste, hoiakute ja uskumustega seonduvad ning sotsiaalsed tegurid. Nimetatud tegureid ja nende mõju finantskäitumisele kirjeldatakse lühidalt ka käesoleva töö järgnevas osas.

1.3.1 Isikuga seonduvad tegurid

Üheks isikuga seonduvaks teguriks, mis mõjutab finantskäitumist, on kindlasti omadus sarnastes olukordades tugineda eelnevale käitumisele ja seeläbi käituda kindlal viisil (Veeret 2014 viidatud Realo 2008). Samuti mõjutab inimese finantskäitumist tema loomuse optimistlikkuse tase (Merilain 2012). Tõenäoliselt mängib siinkohal rolli optimismiga kaasnev lootus näiteks investeeritud raha pealt suurt kasumit teenida. Kindlasti omab optimistliku loomuse korral lisaks oma rolli ka sellega kaasnev usk tulevikku ja kujutlusvõime, mille puudumine näiteks säästmise puhul võib olla üheks oluliseks ebaõnnestumise põhjuseks (Hershfield et al. 2011). Teatavatel isikuga kaasnevatel omadustel võib inimese finantskäitumisele olla aga teistest oluliselt suurem mõju. Eeskätt võib seda täheldada probleemsete ja negatiivset iseloomu omavate tegurite puhul. Üheks selliseks on kindlasti erinevad sõltuvused. Mängusõltlaste puhul on näiteks täheldatud mitme krediitkaardi olemasolu ning sagedasemat laenamist (Chen et al. 2012).

1.3.2 Teadmistega seonduvad tegurid

Elu jooksul omandame me mitmeid erinevaid teadmisi. Suur osa meie teadmistest põhinevad erinevatel allikatel või on omandatud õppimise käigus ning seega on need teadmised meil reaalselt olemas. Sellised teadmised aitava meil lahendada erinevaid ülesandeid ning neid nimetatakse objektiivseteks teadmisteks (Hung et al. 2009). Samas on olemas ka subjektiivsed teadmised, mis hõlmavad eelkõige meie usaldust oma teadmiste suhtes ning arvamus nende olemasolu kohta. Seega võib subjektiivseid teadmisi nimetada ka tajutud teadmisteks (Hung et al. 2009). Väheste finantsteadmiste omamine võib põhjustada inimesele mitmeid probleeme

ning olla näiteks tema võlgade põhjuseks (Veeret 2010 viidatud Lusardi et al. 2010). Paremate finantsteadmistega inimesed annavad oskuse valida pakutavatest teenustest sobivaim ning näiteks vältida kõrge intressiga laene (Merilain 2012 viidatud Hall 2008). Samuti suudavad kõrgemate finantsteadmistega inimesed paremini analüüsida oma rahalisi vajadusi ning seeläbi vältida mittevajalike finantstoodete soetamist (Merilain 2012 viidatud ECFE 2010). Ka kaasneb suurema finantsteadmiste hulgaga parem oskus säästlikult käituda (Merilain 2012 viidatud ANZ 2011, ECFE 2010) ning planeerida ressursse pensioniea tarbeks (Lusardi ja Mitchell 2006, Merilain viidatud Lusardi ja Mitchell 2009). Siiski võib leida ka näiteid uuringutest, mille läbi viimise käigus täheldati finantsteadmiste ja finantskäitumise vahelise seoses puudumist (Merilain 2012 viidatud Koonce et al. 2008).

1.3.3 Hoiakute ja uskumustega seonduvad tegurid

Elu jooksul kujunevad meil kõigil välja teatavad hoiakud ja uskumused. Sageli on nende tagamaad ja põhjused ka meile endile ebaselged ning arusaamatud. Üldjuhul kujundab meie hoiakuid suhtlemine oma sotsiaalsesse võrgustikku kuuluvate inimestega ning suhtlemise kaudu nendega meie hoiakud ka kinnistuvad (Merilain 2012 viidatud Burgess 2007). Seega on hoiakute kujunemise juures suur roll kollektiivsetel väärtustel (Merilain 2012 viidatud Burgess 2007). Esmasteks hoiakute kujundajateks on kahtlemata vanemad ja inimesed, kellega jagame ühiseid eluruum ning puutume igapäevaselt kokku. Kodunt kaasa saadud väärtushinnangud ja tõekspidamised omavad tõenäoliselt väga olulist mõju meie täiskasvanueas tehtavatele finantsotsustele. Inimesed, kes hoiakute ja uskumuste tulemusena peavad näiteks oluliseks väliseid ja käega katsutavaid eesmärke, peavad ka raha olulisemaks kui sisemisi eesmärke väärtustavad inimesed (Wernimont & Fitzpatrick 1972).

1.3.4 Sotsiaalsed tegurid

Kõigil meil on teatav arv inimesi, kellega me suhtleme tihedamalt ning kelle tegemiste vastu tunneme huvi ja arvamusi aktsepteerime. Sellist inimeste ringkonda nimetatakse sotsiaalseks võrgustikuks. Sellesse võrgustikku kuulujate arvamuse aktsepteerimine mõjutab oluliselt meie otsuseid ja seega on sellel oluline mõju ka meie finantsotsustele (Mariko Lin Chang 2005 : 1470). Võib oletada, et materiaalselt paremini toime tulevate inimeste võrgustik on suurem ja sellesse kuulub rohkem erinevaid inimesi. Vaesemate inimeste võrgustik on üldjuhul väiksem ja koosneb eelkõige sugulastest (Auslander ja Litwin 1988:237). Elu alguses on meie võrgustik

väike ja kuulub eelkõige vanematest ning õdedest – vendadest. Seega on vanemad meie esmase sotsialiseerumise üksus ning annab meile esmased teadmised finantskäitumisest (Danes et al. 2007). Nagu vanemate puhul, nii on ka täiskasvanu eas üheks peamiseks võrgustikust teabe hankimise põhjuseks usaldus selle vastu (Mariko Lin Chang 2005).

1.4 Laenamine

Kõige lihtsamalt võib laenamist tõlgendada kui mingi asja või eseme ajutist kasutamist. Sõltuvalt kokkuleppest kasutab laenaja kõnealust eset kas tasuta või eelnevalt kokkulepitud tasu eest. Selline oleks laenamise kui protsessi kõige lihtsam ja elementaarsem kirjeldus. Tänapäeval seostatakse laenamise mõistega siiski üldjuhul raha laenamist. Kui aga hakkame laenamisega seonduvaid asjaolusid lähemalt vaatlema, ilmnevad mitmed aspektid, mis muudavad esmapilgul lihtsana näiva protsessi olulisemalt keerulisemaks.

Eestis kehtiva Võlaõigusseaduse kohaselt kaasneb laenamisega võlaõigussuhe, millest tuleneb ühe isiku kohustus teha teise isiku kasuks teatud tegu või jätta see tegemata. Üldjuhul koostatakse laenamise puhul ka laenuleping, milles omakorda sätestatakse konkreetse laenamisega kaasnevad tingimused. Koostatud laenulepingus sätestatakse laenuandja kohustus anda teisele isikule rahasumma või muu asendatav ese ja laenaja kohustus tagastada sama asi samas koguses ja kvaliteediga. Sõltuvalt poolte vahelistest kokkulepetest kaasneb laenuga ka teatav tasu laenatud asja kasutamise eest ehk intress. Kui üldjuhul on poolte kokkuleppel laenamine võimalik ka ilma intresse tasumata, siis seadusest tulenevalt on majandus- või kutsetegevusega seonduvate laenude puhul kohustus tasuda ka intressi. Kui rääkida raha laenamise võimalustest, siis Eestis on tänaseks selleks mitmeid erinevaid valikuid. Lisaks oma tuttavatelt või sõpradelt laenamisele on terve hulk ettevõtteid, kes on spetsialiseerunud laenude väljastamisele. Suuremateks tänases Eestis laenuturul tegutsevateks ettevõteteks varade mahu alusel on kahtlemata Swedbank ja SEB, kelle turuosa kokku oli 2014 aasta lõpu seisuga 63% (Eesti Pangaliit 2015). Seega on kahe ettevõtte poolt hõivatud enam kui pool antud valdkonna turust. Vaadeldes kahe eelnevalt suurimat turuosa omava ettevõtte näitel pankade poolt oma klientidele pakutavaid laenutooteid näeme, et suuri erinevusi siinkohal ei esine. Mõlema suurimat turuosa omava ettevõtte puhul on olemas nii sihtotstarbelised laenutooted kui ka tooted mis jätavad kliendile vabaduse valida, milliseid kulusi konkreetse laenu abil finantseerida (SEB 2015, Swedbank 2015). Eestis toimiva laenuturu mahtudest rääkides näeme, et eelmise (2014) aasta lõpu seisuga oli Eestis väljastatud laenude jääk kokku 15048,5 miljonit

eurot, millest käesolevas töös lähemat käsitlemist leidvate kodumajapidamistele väljastatud eluasemelaenude ja kinnisvara tagatisel pangalaenude osakaal moodustas kokku 6433,4 miljonit eurot ehk ligikaudu 43% (Eesti Pank 2015).

1.5 Eluasemelaen

Vaadeldes erinevaid laenutooteid on eluasemelaen nendest tõenäoliselt kõige pikema tagasimakse perioodiga. Täna on kahe Eesti suurima panga poolt väljastatava eluaseme soetamiseks ja/või renoveerimiseks mõeldud sihtotstarbeliste laenude tagasimakse periood kuni 30 aastat (SEB 2015, Swedbank 2015). Nagu eelnevalt öeldud, on tegemist sihtotstarbelise laenuga ning seega seab laenuandja selle kasutamisele üsnagi konkreetsed piirangud. Samas kannavad suuremate laenupakkujate poolt eluaseme soetamiseks ja/või renoveerimiseks mõeldud laenutooted küll erinevaid nimesid (kodulaen – SEB, Swedbank, eluasemelaen – Nordea Pank), kuid on oma eesmärkidelt ja tingimustelt üldjuhul sarnased (SEB 2015, Swedbank 2015, Nordea Pank 2015).

Nõukogude korra ajal reguleeriti eluaseme turgu eelkõige riigi poolse plaanimajanduse kaudu ning kodanikele elamispinna tagamiseks töötati välja mitmeid ambitsioonikaid plaane, mis jäid suures osas siiski ellu viimata (Andrusz 1990). Pärast taasiseseisvuse saavutamist ning majandusmudeli muutumist sai elamispinna muretsemisest eelkõige inimeste enda probleem ning riigi poolne valdkonna koordineerimine vähenes oluliselt. Taasiseseisvumisega kaasnenud hoogne väliskapitali sissevool endistesse sotsialismimaadesse ja sealhulgas ka Eestisse avardas oluliselt Eesti elanike võimalusi elamispinna soetamiseks. Nimelt jõudis suur osa sisse voolanud kapitalist endistesse sotsialismimaadesse nende pangandussektori kaudu ning seeläbi eluasemelaenude näol inimesteni (Bohle 2014).

Eestis elanikele väljastatud eluasemelaenude rahaline maht kasvas näiteks perioodil 2005 – 2010 enam kui kaks korda samas kui väljastatud laenud arv kasvas ainult veidi enam kui 1,5 korda (Eesti Pank 2015). Seega võime eeltoodud põhjal järeldada, et eluasemelaenu võtnud inimeste laenukoormus ühe laenuvõtja kohta kasvas kõnealusel perioodil märgatavalt. Samas perioodil 2008 – 2010 vähenes netosissetulek ühe leibkonnaliikmekohta veidi enam kui 10 protsenti (Statistikaamet 2015)¹. Samuti muutus antud perioodil tarbijahinnaindeks, mis väljendab üldist hindade muutust ning seeläbi suurel määral ka elukalliduse muutuseid,

---

¹ Perioodil 2005 – 2007 leibkonnaliikme netosissetuleku muutuseid peegeldavad andmed ei ole Statistikaameti andmebaasis kättesaadavad.

kasvades aastatel 2005 – 2010 keskmiselt 4,7% aastas ning jäädes 2009 aastal erandlikult eelmise aasta tasemele ja tõusis 2010. aastal taas 3% võrreldes eelneva aastaga (Statistikaamet 2015). Seega väljastatud eluasemelaenude mahu kasvust ühe laenuvõtja kohta ja netosissetuleku vähenemisest ühe leibkonnaliikme kohta ning üldisest elukalliduse tõusust tulenevalt võib eeldada, et käsitletud perioodi (2005 – 2010) viimasel kolmel aastal muutus olemasolevate eluasemelaenude tagasimaksmine nende omanike jaoks oluliselt keerulisemaks.

1.6 Kinnisvara tagatisega laen

Olukorras, kus oma vahendeid erinevate kulutuste katmiseks napib, on üheks võimaluseks erinevate laenutoodete kasutamine. Siiski on mitmetel pakutaval laenutoodete puhul küllaltki selgelt määratletud nende kasutamise eesmärk (SEB 2015, Swedbank 2015). Järgnevalt vaatleb autor kinnisvara tagatisega pangalaenude spetsiifikat kahe Eestis suurimat turuosa omava panga näidetel. Olukorras, kus laenuvõtja soovib katta kulutusi, mille finantseerimiseks puudub sihtotstarbeline laenutoode, pakuvad selleks võimalust krediitkaardid, tarbimislaenud, väikelaenud jne. Küll aga on nimetatud toodete puhul maksimaalse taotletava krediidi suurus küllaltki piiratud ning suuremate kulutuste katmiseks sellest sageli ei piisa.

Siinkohal tulebki laenu soovijale appi toode, mille puhul tagatiseks on kinnisvara ning laenajale jääb vabadus valida, kas finantseerida antud laenu abil oma reisi, tervisega seonduvaid kulutusi või näiteks loodavat ettevõtet (SEB 2015, Swedbank 2015).

Erinevalt teistes laenudest, millel puudub sihtotstarve on näiteks hüpoteeklaenu abil võimalik finantseerida kulutusi, mille suurus on kuni 80% laenu tagatiseks oleva kinnisvara väärtusest (SEB 2015). Samuti on selliste laenude puhul oluliselt pikem ka tagasimaksetähtaeg, mis näiteks kodukapitalilaenu puhul võib olla kuni 30 aastat (Swedbank 2015). Võrreldes paljude teiste sihtotstarvet mitte omavate laenutoodetega on kinnisvaratagatisega pangalaenu puhul tegemist ka oluliselt soodsama intressimääraga (SEB 2015). Seega võib eelnevale tuginedes kokkuvõtvalt öelda, et tulenevalt suuremast maksimaalse krediidi määra, pikemast tagasimakse perioodist ning madalamatest intressimääradest pakuvad erinevad kinnisvara tagatisega laenud arvestatavaid võimalusi kulutuste tegemiseks, mida ei ole võimalik sihtotstarbeliste laenutoodetega finantseerida.

1.7 Senised uuringud ja nende tulemused

Eestis läbi viidud finantskäitumist ja teadmisi puudutavatest uuringutest saab välja tuua käesolevas töös juba eelnevalt nimetaud firmade Saar Poll ning Faktum & Ariko poolt perioodil 2006 – 2012 läbi viidud uuringuid ning Leonore Riitsalu poolt 2014. aastal koostatud ja 2012. aastal läbi viidud PISA uuringu tulemustel põhinevat Eesti õpilaste finantskirjaoskust käsitlevat ülevaadet. Viimase puhul on tegemist Eesti mastaabis esmakordselt õpilaste finantskirjaoskusele hinnanguid andva tööga. Tulenevalt uuringurühma kuulunud osalejate vanusest puudub neil võimalus finantsteenuste aktiivseks tarbimiseks, ning seetõttu ei hakka me käesolevas töös nimetatud uuringu tulemusi põhjalikumalt kajastama.

Kuna perioodil 2006 – 2012 täisealiste Eesti elanike hulgas Faktum & Ariko ning Saar Poll poolt läbiviidud uuringutest 2006. aastal teostatud uuring oli suhteliselt väiksemahuline ning 2009 ja 2010 läbi viidud uuringute andmed on tänaseks juba teataval määral vananenud, keskendub autor käesolevas töös 2012. aastal läbi viidud uuringu andmetele, mis pakuvad oluliselt paremaid võimalusi Eesti elanike finantskäitumise iseloomustamiseks

Käsitletava uuringu tulemuste põhjal torkab esmalt silma asjaolu, et prognoositavalt omavad inimesed enim teadmisi igapäevaeluks vajalike finantsteenuste osas (arveldusarve) ning kõige väiksemad on teadmised investeringutega (fondid ja võlakirjad) seonduvate teenuste osas. Viimastega on oodatult vähem kursis eelkõige vanemasse vastajate rüma kuulujad.

Sarnane pilt ilmneb ka finantsteenuste kasutamise analüüsil. Eeskätt on levinumaks teenuseks arveldusarve kasutamine ning mida spetsiifilisemaks muutuvad teenused, seda vähem on levinud nende kasutamine. Teenuste valiku tegemisel kaalutakse erinevaid võimalusi eelkõige pikaajalist tarbimist eeldatavate teenuste puhul (eluasemelaen) ja vähe või üldse mitte võrreldakse erinevaid võimalusi eelkõige näiteks tagatiseta pangalaenu võtmisel. Eeskätt avaldab teenuse valiku osas mõju teenuse pakkujalt otse saadud info (klienditeenindaja) ning seejärel kõikvõimalikud infomaterjalid ja internet.

Finantsplaneerimist puudutavate küsimuste vastuste põhjal saab väita, et suhteliselt vähene osa Eesti elanikest planeerib oma rahalisi kulutusi (eelarve koostamine) pikemas perspektiivis. Samas paneb imestama, et vaatamata mitte-eestlaste valdavalt temperamentsemale loomusele on nad rahaasjade planeerimise osas märksa enam esindatud kui eestlased. Võttes arvesse eestlaste küllaltki konservatiivset loomust võiks eeldada pigem vastupidist tulemust. Küllaltki muret tekitavaks võib lugeda asjaolu, et vähem kui pooled seavad endale pikaajalisi rahalisi eesmärke. Nimetatud fakt võib viidata asjaolule, et pikaajaliste eesmärkide seadmiseks

puuduvad võimalused, mis omakorda tekitab mõtte, et suur osa elanikest tuleb vaevu või üsna täpselt ots-otsaga välja ja puuduvad igasugused võimalused ka väga hoolika jälgimise abil suuremaid kulutusi teha.

2. Uurimuse eesmärk ning kasutatavad andmed ja metoodika

Käesoleva töö eesmärgiks on selgitada, kas ja millised on pikaajaliste finantskohustuste omamise mõjud neid omavate inimeste finantskäitumisele. Nimetatud võimaliku mõju kindlaks tegemise eesmärgil võrreldakse pikaajalisi laene omavate inimeste ning neid mitte omavate inimeste näitajaid kahest uurimisküsimusest lähtuvalt.

1. Kas ja milline on pikaajaliste laenukohustuste mõju neid omavate inimeste rahaasjade planeerimisele ja nende inimeste materiaalsele toimetulekule? Antud küsimusele vastuse leidmisele keskendutakse pikaajalisi laene omavate inimeste rahaasjade jälgimisele ja planeerimisele ning selle ajalisele mõõtmele, leibkonna ühise eelarve olemasolule ja rahaasjade planeerimise abivahendite kasutamisele ning nimetatud abivahendite valikule. Materiaalse toimetuleku hindamiseks vaadeldakse pikaajalisi laene omavate inimeste ostukäitumist, täiendavate krediitdivõimaluste kasutamist ja igakuist rahalist toimetulekut tulude ja kulude võrdluses.
2. Kas ja milline on pikaajaliste laenude mõju neid omavate inimeste emotsionaalsele toimetulekule ja inimsuhetele ning tervislikule seisukorrale? Emotsionaalse toimetuleku hindamisel keskendutakse pikaajalisi laene omavate inimeste hinnangule rahaasjadega seonduvale murelikkusele. Inimsuhete kontekstis vaadeldakse käesolevas töös lahkkelide esinemist perekonnas ja suhteid teiste inimestega. Tervisliku seisukorra hindamisel lähtutakse võimalikele rahaasjadest tingitud terviseprobleemide esinemisele

Pikaajalise laenukohustusena käsitletakse käesolevas töös eluasemelaenu ja kinnisvara tagatisega pangalaenu. Uurimisküsimustele vastuse leidmiseks tugineb autor uuringufirma Saar Poll poolt 2012. aastal Eestis läbi viidud finantskirjaoskuse ja finantsteenuste alase teadlikkuse uuringu andmetele.

Analüüsi käigus võrreldakse andmeid eeskätt risttabelite abil, mis võimaldavad kõrvutada laenu võtjate ja mittevõtjate jaotusi uuritavate tunnuste osas (Tooding 2007: 196). Samuti kasutatakse analüüsi käigus hii–ruut statistikut, mis sobib empiiriliste jaotuste omavahelise võrdluse tegemiseks ning võimaldab iseloomustada kahe muutuja vahelisi seoseid (Tooding 2007: 171 - 172).

Esmalt kirjeldatakse analüüsi alguses uuringus osalenud inimeste puhul eluasemelaenu ja kinnisvara tagatisega pangalaenu omamist ja mitteomamist. Seejärel vaadeldakse erinevate sotsiaalsete tegurite mõju pikaajaliste laenude omamisele. Detailsemalt käsitletakse analüüsi

selles osas hariduse ja netosissetuleku ning vanuse, elukoha ja rahvuse mõju pikaajaliste laenude omamisele.

Järgnevalt keskendutakse pikaajaliste laenude mõjule nende omanike finantskäitumisele. Töö antud osas analüüsib autor pikaajaliste laenude omajate ja neid mitteomavate inimeste finantskäitumise erinevusi rahaasjade jälgimise, leibkonna ühise eelarve olemasolu, rahaasjade planeerimise ja selleks kasutatavate abivahendite valiku aspektidest lähtuvalt.

Materiaalse toimetuleku erinevuste puhul tugineb autor krediitkaardi kasutamise ja paremate asjade ostmise eesmärgil raha laenamise ning ostmisel hinna üle tingimise sagedusele ja kulude ülekaalule tuludega võrreldes, analüüsides kirjeldatud tegurite esinemise sageduste erinevusi pikaajaliste laenude omajate ja mitteomajate hulgas.

Analüüsi viimases osas vaatleb autor lühidalt pikaajaliste laenud mõju nende omanike emotsionaalsele toimetulekule ja inimsuhetele. Nimetatud vaatluse käigus võrdleb autor uuringus osalenute poolset hinnangut raha mõjule inimsuhetele ja murelikkusele ning raha pärast tekkinud koduste lahkkelide esinemise sageduse erinevusi pikaajaliste laenude omajate ja mitteomajate hulgas.

3. Analüüs

3.1 Pikaajaliste laenude omajate profiil

Tabel 1. Kinnisvara tagatisega pangalaenu omajate osakaal.

Kinnisvara tagatisega pangalaenu omamine	Arv	%
Mul on hetkel olemas	64	4,2%
Mul oli see varem olemas, aga hetkel pole	23	1,5%
Mõnel leibkonnaliikmel on hetkel olemas	32	2,1%
Mõnel leibkonnaliikmel oli see varem olemas, aga hetkel pole	27	1,8%
Ei minul ega kellelgi leibkonnaliikmetest pole kunagi olnud	1367	90,4%
Kokku	1513	100,0%

Andmed: Saar Poll 2012

Kokku 9,6% uuringus osalenutest omas lähedast kokkupuudet kinnisvara tagatisega pangalaenuga. Lähedase kokkupuute all peab autor siinkohal silmas kas ise uuringu hetkel või sellele eelneval ajal kõnealuse laenu omamist või samasuguste tingimuste kehtivust mõne leibkonnaliikme puhul. Leibkonnaliikmed on kaasatud toodud 9,6% hulka põhjendusel, et käesolevas töös käsitleb autor ka leibkonna ühise eelarve omamist. Seega mõjutab käesoleva töö kontekstis ühe leibkonnaliikme laenukohustus ka teiste rahalisi võimalusi ning finantskäitumist.

Tabel 2. Eluasemelaenu omajate osakaal.

Eluasemelaenu omamine	Arv	%
Mul on hetkel olemas	206	13,6%
Mul oli see varem olemas, aga hetkel pole	25	1,7%
Mõnel leibkonnaliikmel on hetkel olemas	77	5,1%
Mõnel leibkonnaliikmel oli see varem olemas, aga hetkel pole	37	2,5%
Ei minul ega kellelgi leibkonnaliikmetest pole kunagi olnud	1168	77,2%
Kokku	1513	100,0%

Andmed: Saar Poll 2012

Uuringus osalenud inimestest kokku 22,8% omas lähedast kokkupuudet eluasemelaenuga. Seega peaaegu igal neljandal vastajal oli ühel või teisel viisil eluasemelaenuga seonduv lähedane kogemus. Nimetatud väärtuste saamisel on lähtutud eelnevalt kinnisvara tagatisega pangalaenuga samadest põhimõtetest.

Nii kinnisvara tagatisega pangalaen kui eluasemelaen on mõlemad väga pikaajalised kohustused. See on ka peamine põhjus, miks käesolevas töös vaadeldakse neid kahte erinevat liiki laene omavaid inimesi ühe kooslusena. Positiivne on asjaolu, et kinnisvara tagatisega pangalaenu omajate osakaal (4,2%) on enam kui kolm korda väiksem kui eluasemelaenu omavate inimeste osakaal (13,6%). Antud suhe näitab, et inimesed eelistavad pikaajalisi kohustusi võtta enam siiski püsivamate eesmärkide saavutamiseks, mida eluaseme soetamine ja/või renoveerimine kahtlemata on.

Tabel 3. Eluasemelaen või muu kinnisvara tagatisel laen olemas (endal või leibkonnaliikmel). Haridus

Eluasemelaen või muu kinnisvara tagatisel laen olemas (endal või leibkonnaliikmel)		Haridus			Kokku
		Põhiharidus või vähem	Keskharidus	Kõrgharidus	
Ei	Arv	225	679	276	1180
	%	19,1%	57,5%	23,4%	100,0%
Jah	Arv	28	184	121	333
	%	8,4%	55,3%	36,3%	100,0%
Kokku	Arv	253	863	397	1513
	%	16,7%	57,0%	26,2%	100,0%

Andmed: Saar Poll 2012

Pikaajalisi laenukohustusi omavate inimeste hulgas on kõige suurem keskharidust omavate inimeste osakaal (enam kui 50%). Samas on nende osakaal ka kohustusi mitte omavate inimeste hulgas enam kui pool vastanutest. Kõige väiksem on laenu omajate hulgas põhiharidust omavate inimeste osakaal ning veidi enam kui kolmandik on pikaajaliste laenude omajate hulgas kõrgharidusega inimesi. Kohustusi mitteomavate inimeste hulgas on kõrgharidusega inimeste osakaal laenu omajatega võrreldes madalam ning põhiharidusega vastanute osakaal suurem. Üldise tendentsina võib välja tuua, et pigem omavad pikaajalisi kohustusi keskmise või sellest kõrgema haridustasemega inimesed. Pikaajaliste laenude omamise ja haridustaseme vahel on hii – ruut statistiku põhjal oluline seos ($p < 0,001$).

Tabel 4. Eluasemelaen või muu kinnisvara tagatisel laen olemas (endal või leibkonnaliikmel). Netosissetulek ühe leibkonnaliikme kohta kuus

Netosissetulek ühe leibkonnaliikme kohta kuus		Eluasemelaen või muu kinnisvara tagatisel laen olemas (endal või leibkonnaliikmel)		Kokku
		Ei	Jah	
Kuni 300 €	Arv	405	73	478
	%	43,1%	30,9%	40,6%
301 - 500 €	Arv	328	68	396
	%	34,9%	28,8%	33,7%
Üle 500 €	Arv	207	95	302
	%	22,0%	40,3%	25,7%
Kokku	Arv	940	236	1176
	%	100,0%	100,0%	100,0%

Andmed: Saar Poll 2012

Pikaajalisi laenukohustusi omavate inimeste jaotumine netosissetuleku alusel näitab, et pigem omavad pikaajalisi kohustusi kõrgemasse sissetulekurühma (üle 500 euro kuus) kuuluvad inimesed. Selle sissetulekurühma osakaal laenukohustusi mitteomavate inimeste hulgas on ligi poole väiksem. Mitteomajate hulgas on tunduvalt rohkem madalamasse sissetulekurühma kuulujaid. Samas on nende osakaal kohustuste omajate hulgas üllatavalt suur, kuna võrreldes keskmise netosissetulekuga inimestega on madalamasse rühma kuulujate võimalused laenu saamiseks piiratumad ja samas ka suutlikkus oma vahenditega eluaseme soetamiseks ja/või renoveerimiseks väiksem. Siiski on ka keskmisse sissetuleku rühma kuulujate puhul tõenäoliselt suutlikkus oma vahenditega eluase soetada ja/või renoveerida suhteliselt väike. Kuna aga nende laenu saamise võimalused on ilmselt paremad kui madalamasse sissetulekurühma kuulujatel, võiks pigem eeldada keskmisse sissetuleku rühma kuulujate suuremat osakaalu laenu omajate hulgas.

Tabel 5. Eluasemelaen või muu kinnisvara tagatisel laen olemas (endal või leibkonnaliikmel). Vanus

Eluasemelaen või muu kinnisvara tagatisel laen olemas (endal või leibkonnaliikmel)		Vanus						Kokku
		18-29	30-39	40-49	50-59	60-69	70-80	
Ei	Arv	261	158	185	215	205	154	1178
	%	22,2%	13,4%	15,7%	18,3%	17,4%	13,1%	100,0%
Jah	Arv	84	113	73	48	14	1	333
	%	25,2%	33,9%	21,9%	14,4%	4,2%	0,3%	100,0%
Kokku	Arv	345	271	258	263	219	155	1511
	%	22,8%	17,9%	17,1%	17,4%	14,5%	10,3%	100,0%

Andmed: Saar Poll 2012

Vaadeldes pikaajaliste laenukohustuste omajate jaotumist vanuselises lõikes näeme, et kõige suurem on kolme nooremasse vanuserühma kuulujate osakaal. Nimetatud kolmest rühmast enim on laenu omajate hulgas teise vanuserühma (30 – 39) kuulujaid. Antud jaotumine on autori arvates tingitud tõenäoliselt asjaolust, et 30 – ndaks eluaastaks on valdav osa inimestest omandanud planeeritud hariduse ning leidnud sobiva töökoha ning seeläbi taganud endale ka stabiilse sissetuleku, mis omakorda annab oluliselt paremad võimalused laenu saamiseks. Kindlasti mängib siin oma rolli ka keskmine abiellumisvanus, mis Statistikaameti andmetel oli 2010 aastal meeste puhul 30,4 ja naistel 27,9 (Statistikaamet 2011). Oma leibkonna loomine avaldab kindlasti survet isikliku elamispinna soetamiseks ja seeläbi suurendab ka vajadust laenamiseks. Vanuse kasvades väheneb ka pikaajaliste laenukohustuste omamine ja langeb oluliselt 60–nda eluaasta saabudes. Laenukohustusi mitteomajate hulgas on suhteliselt rohkem kõige nooremasse vanuserühma kuulujaid. See on autori arvates eelkõige tingitud pooleli olevast hariduse omandamisest ja püsiva töökoha ja stabiilse sissetuleku puudumisest. Samuti on laenu mitteomajate hulgas suhteliselt rohkem vanemaid inimesi, kellel on oma eluase eeldatavalt olemas.

Tabel 6. Eluasemelaen või muu kinnisvara tagatisel laen olemas (endal või leibkonnaliikmel). Linn-maa

Eluasemelaen või muu kinnisvara tagatisel laen olemas (endal või leibkonnaliikmel)		Linn-maa		Kokku
		Linnalised asulad	Maa-asulad	
Ei	Arv	825	355	1180
	%	69,9%	30,1%	100,0%
Jah	Arv	231	102	333
	%	69,4%	30,6%	100,0%
Kokku	Arv	1056	457	1513
	%	69,8%	30,2%	100,0%

Andmed: Saar Poll 2012

Asulatüüp laenu võtjaid mittevõtjatest ei erista.

Tabel 7. Eluasemelaen või muu kinnisvara tagatisel laen olemas (endal või leibkonnaliikmel). Rahvus

Eluasemelaen või muu kinnisvara tagatisel laen olemas (endal või leibkonnaliikmel)		Rahvus		Kokku
		Eestlane	Muu rahvus	
Ei	Arv	797	382	1179
	%	67,6%	32,4%	100,0%
Jah	Arv	231	102	333
	%	69,4%	30,6%	100,0%
Kokku	Arv	1028	484	1512
	%	68,0%	32,0%	100,0%

Andmed: Saar Poll 2012

Vaadeldes pikaajaliste laenukohustuste jaotumist rahvuse lõikes näeme, et kohustuste omajate hulgas on küll veidi rohkem eestlasi, kuid rahvus ei oma olulist mõju pikaajaliste laenukohustuste olemasolule.

3.2 Pikaajaliste laenude olemasolu ja finantskäitumise ning emotsionaalse ja materiaalse toimetuleku vahelised seosed

Tabel 8. Oma rahaasjade jälgimine. Eluasemelaen või muu kinnisvara tagatisel laen olemas (endal või leibkonnaliikmel)

Oma rahaasjade jälgimine	Eluasemelaen või muu kinnisvara tagatisel laen olemas (endal või leibkonnaliikmel)		Kokku
	Ei	Jah	
Väga halb Arv	56	15	71
%	4,7%	4,5%	4,7%
2 Arv	82	19	101
%	6,9%	5,7%	6,7%
3 Arv	313	72	385
%	26,5%	21,6%	25,4%
4 Arv	342	102	444
%	29,0%	30,5%	29,3%
Väga hea Arv	369	120	489
%	31,3%	35,9%	32,3%
EI OSKA Arv	18	6	24
ÖELDA %	1,5%	1,8%	1,6%
Kokku Arv	1180	334	1514
%	100,0%	100,0%	100,0%

Andmed: Saar Poll 2012

Nii pikaajaliste kohustuste omajate kui mitteomajate hinnang oma rahaasjade jälgimisele on küllaltki võrdne. Siiski võib öelda, et teataval määral hindavad laenu võtnud oma rahaasjade jälgimist kõrgemalt. Mõnevõrra hoiatav on autori hinnangul oma rahaasjade jälgimist keskmisest madalamalt hindavate inimeste suhteliselt võrdne osakaal nii laenu omajate kui mitte omajate hulgas. Tabelist nähtub, et sõltumata laenu omamisest või mitteomamisest hindab ca. 10% vastajatest oma rahaasjade jälgimist väga madalalt. Laenu omajate osakaal keskmisest madalam hinnangu andjate hulgas võiks autori eelduse kohaselt olla siiski oluliselt madalam võrreldes laenu mitte omajatega. Seda eelkõige seetõttu, et pikaajaline laenukohustus peaks autori arvates sundima inimesi oma rahaasju hoolikamalt jälgima ning seeläbi tõstma ka nende hinnangut oma rahaasjade jälgimisele.

Tabel 9. Kas Teie leibkonnal on koostatud ühine eelarve, kus on arvestatud kõikide leibkonnaliikmete sissetulekuid ja kavandatud kulutused, mida leibkond peab tegema? Eluasemelaen või muu kinnisvara tagatisel laen olemas (endal või leibkonnaliikmel)

Leibkonna ühise eelarve olemasolu		Eluasemelaen või muu kinnisvara tagatisel laen olemas (endal või leibkonnaliikmel)		Kokku
		Ei	Jah	
Jah	Arv	441	139	580
	%	37,4%	41,6%	38,3%
Ei	Arv	688	179	867
	%	58,4%	53,6%	57,3%
EI OSKA ÕELDA	Arv	50	16	66
	%	4,2%	4,8%	4,4%
Kokku	Arv	1179	334	1513
	%	100,0%	100,0%	100,0%

Andmed: Saar Poll 2012

Leibkonna ühist eelarvet omavate inimeste osakaal on pikaajalisi kohustusi omavate inimeste hulgas suurem kui kohustusi mitteomajate hulgas. Tegemist on igati loogilise ja positiivse tulemusega, sest pikaajaliste laenukohustuste omamise korral aitab eelarve olemasolu kulutusi paremini jälgida. Siiski on käesoleva töö autori jaoks mõnevõrra üllatav vastuse „ei oska öelda“ andnute osakaal nii laenu omajate kui mitte omajate puhul. See väärtus on mõlemas rühmas üle nelja protsendipunkti, mis omakorda näitab, et autori hinnangul küllaltki arvestataval osal vastajatest puudub ülevaade ja informatsioon oma leibkonna rahaasjade korraldamisest.

Tabel 10. Planeerin oma rahaasju tulevikuks. Eluasemelaen või muu kinnisvara tagatisel laen olemas (endal või leibkonnaliikmel)

Planeerin oma rahaasju tulevikuks		Eluasemelaen või muu kinnisvara tagatisel laen olemas (endal või leibkonnaliikmel)		Kokku
		Ei	Jah	
Üldse	Arv	327	69	396
mitte	%	27,7%	20,8%	26,2%
Vähesel	Arv	516	150	666
määral	%	43,8%	45,2%	44,1%
Suurel	Arv	250	90	340
määral	%	21,2%	27,1%	22,5%
Väga	Arv	69	18	87
suurel	%	5,9%	5,4%	5,8%
EI OSKA	Arv	17	5	22
ÖELDA	%	1,4%	1,5%	1,5%
Kokku	Arv	1179	332	1511
	%	100,0%	100,0%	100,0%

Andmed: Saar Poll 2012

Pikaajaliste laenukohustuste omajate hulgas on neid, kes planeerivad oma rahaasju suurel määral, suhteliselt rohkem, ja neid, kes rahaasju üldse ei planeeri, vähem. Siiski on autori arvates tähelepanuväärne, et iga viies laenukohustuse omaja ei planeeri oma rahaasju üldse ja peaaegu pooled laenukohustuse omajatest teevad seda vähesel määral. Seega on ka laenu omajate hulgas tugevas ülekaalus need kes ei pööra oma rahaasjade planeerimisele erilist tähelepanu. Laenu mitteomajate osakaal nende kategooriate osas on ainult 5% suurem.

Tabel 11. Kui pika aja peale ette Te oma rahaasju planeerite (oodatavad tulud, vajalikud kulud ja prognoositav rahaline seis)? Eluasemelaen või muu kinnisvara tagatisel laen olemas (endal või leibkonnaliikmel)

Kui pika aja peale ette Te oma rahaasju planeerite?		Eluasemelaen või muu kinnisvara tagatisel laen olemas (endal või leibkonnaliikmel)		Kokku
		Ei	Jah	
Planeerin jooksvalt, igapäevaselt	Arv %	242 20,5%	59 17,7%	301 19,9%
Planeerin 1-2 nädala peale	Arv %	69 5,9%	21 6,3%	90 6,0%
Planeerin 1 kuu peale	Arv %	333 28,3%	95 28,4%	428 28,3%
Planeerin 2-3 kuu peale	Arv %	81 6,9%	49 14,7%	130 8,6%
Planeerin poole aasta peale	Arv %	72 6,1%	24 7,2%	96 6,3%
Planeerin aasta peale	Arv %	58 4,9%	17 5,1%	75 5,0%
Planeerin mitme aasta peale	Arv %	26 2,2%	8 2,4%	34 2,2%
Planeerin kuni pensionini	Arv %	4 0,3%	5 1,5%	9 0,6%
Planeerin elu lõpuni	Arv %	24 2,0%	4 1,2%	28 1,9%
EI PLANEERI ÜLDSE	Arv %	217 18,4%	38 11,4%	255 16,9%
EI OSKA ÖELDA	Arv %	52 4,4%	14 4,2%	66 4,4%
Kokku	Arv %	1178 100,0%	334 100,0%	1512 100,0%

Andmed: Saar Poll 2012

Rahaasjade planeerimise ajalise mõõtme vaatlusel näeme, et pikemateks perioodideks planeerijate osakaalud on laenukohustuste omajate hulgas kõikide planeerimise perioodide puhul kõrgemad (va. periood „elu lõpuni“). Ainult jooksvalt ja igapäevaselt planeerivate inimeste osakaal on kõrgem laenukohustusi mitteomajate hulgas. Eelistatuimaks planeerimise perioodiks nii laenu omajate kui mitte omajate puhul on üks kuu. Planeerimise perioodi 2 – 3

kuud eelistajaid on laenu omajate hulgas enam kui kaks korda rohkem. Tegemist on ühtlasi ka suurima erinevusega perioodide lõikes. Peaaegu iga viies laenu mitte omaja ei planeeri oma rahaasju üldse. Laenu omajate puhul on antud näitaja 11,4% (veidi enam kui iga kümnes).

Tabel 12. Milliseid isiklike rahaasjade jälgimise ja planeerimise abivahendeid / instrumente Te kasutate? Eluasemelaen või muu kinnisvara tagatisel laen olemas (endal või leibkonnaliikmel)

Milliseid isiklike rahaasjade jälgimise ja planeerimise abivahendeid / instrumente Te kasutate?		Eluasemelaen või muu kinnisvara tagatisel laen olemas (endal või leibkonnaliikmel)		Kokku
		Ei	Jah	
Jälgin jooksvat kontoseisu pangas	Arv %	757 64,2%	237 71,0%	994 65,7%
Jälgin internetipangas kõigi varade ja kohustuste (sh laenud, hoiused, jooksevkonto) aruannet	Arv %	108 9,2%	41 12,3%	149 9,8%
Kasutan internetipanga rahaasjade planeerimise programmi	Arv %	2 0,2%	2 0,6%	4 0,3%
Pean ise eelseisvate tulude-kulude jooksvat arvestust omaenda meetodil	Arv %	64 5,4%	17 5,1%	81 5,4%
Kasutan mõnda spetsialistide/ kirjanduse/ finantsasutuste poolt antud pere-eelarve vormi	Arv %	1 0,1%	1 0,3%	2 0,1%
Kasutan isiklikku nõustajat	Arv %	5 0,4%	2 0,6%	7 0,5%
Muid	Arv %	3 0,3%	0 0,0%	3 0,2%
EI KASUTA MINGEID ABIVAHENDEID	Arv %	230 19,5%	29 8,7%	259 17,1%
EI OSKA ÕELDA	Arv %	9 0,8%	5 1,5%	14 0,9%
Kokku	Arv %	1179 100,0%	334 100,0%	1513 100,0%

Andmed: Saar Poll 2012

Rahaasjade jälgimise ja planeerimise abivahendite kasutamist vaadeldes selgub, et peaaegu kõikide vahendite kasutamise lõikes on ülekaalus pikaajaliste laenukohustuste omajad. Nii laenu omajad kui mitte omajad eelistavad jooksvat kontoseisu jälgimist. Siiski võib laenu omajate puhul täheldada suuremat internetipanga kasutamist võrreldes laenu mitte omajatega. Laenu mitteomajate hulgas on nende osakaal, kes ei kasuta mingeid abivahendeid, enam kui kaks korda suurem võrreldes laenu omajatega.

Tabel 13. Teen oma ostud krediitkaardiga lootuses, et tulevikus on mul rohkem raha. Eluasemelaen või muu kinnisvara tagatisel laen olemas (endal või leibkonnaliikmel)

Teen oma ostud krediitkaardiga lootuses, et tulevikus on mul rohkem raha		Eluasemelaen või muu kinnisvara tagatisel laen olemas (endal või leibkonnaliikmel)		Kokku
		Ei	Jah	
Üldse mitte	Arv	1029	250	1279
	%	87,3%	75,1%	84,6%
Vähesel määral	Arv	94	65	159
	%	8,0%	19,5%	10,5%
Suurel määral	Arv	26	11	37
	%	2,2%	3,3%	2,4%
Väga suurel määral	Arv	3	4	7
	%	0,3%	1,2%	0,5%
EI OSKA ÖELDA	Arv	27	3	30
	%	2,3%	0,9%	2,0%
Kokku	Arv	1179	333	1512
	%	100,0%	100,0%	100,0%

Andemed: Saar Poll 2012

Teatavasti võimaldab krediitkaardi kasutamine lükata lühiajaliselt edasi tehtavate kulutuste eest tasumist. Samuti ei eelda see iga ostu puhul eraldi kokku leppimist kauba müüjaga ja on seetõttu ka oluliselt kiirem ja mugavam võrreldes järelmaksu, liisingu või muu sarnase krediitdivõimalusega. Krediitkaardi kasutamist analüüsid selgub, et kasutajate hulgas on pikaajaliste laenukohustuste omajaid suhteliselt rohkem. Krediitkaarte üldse mitte kasutavate inimeste osakaal on samas ülekaalus laene mitte omavate inimeste hulgas. Kõige suurem erinevus on vähesel määral krediitkaardi kasutajate hulgas. Suurel ja väga suurel määral krediitkaardi kasutajate hulgas on laenu omajad samuti suhteliselt rohkem. Seega võib oletada, et pikaajalisel laenukohustusel on teatav mõju inimeste võimekusele oma igapäevaste kulutuste

eest tasumisel. Pikaajaliste laenude olemasolu seotusele krediitkaartide kasutamisega viitab ka hii – ruut test ($p < 0,001$).

Tabel 14. Ma laenan raha, et osta paremaid asju. Eluasemelaen või muu kinnisvara tagatisel laen olemas (endal või leibkonnaliikmel)

Ma laenan raha, et osta paremaid asju		Eluasemelaen või muu kinnisvara tagatisel laen olemas (endal või leibkonnaliikmel)		Kokku
		Ei	Jah	
Üldse mitte	Arv	1002	265	1267
	%	84,9%	79,3%	83,7%
Vähesel määral	Arv	132	54	186
	%	11,2%	16,2%	12,3%
Suurel määral	Arv	33	10	43
	%	2,8%	3,0%	2,8%
Väga suurel määral	Arv	5	4	9
	%	0,4%	1,2%	0,6%
EI OSKA ÖELDA	Arv	8	1	9
	%	0,7%	0,3%	0,6%
Kokku	Arv	1180	334	1514
	%	100,0%	100,0%	100,0%

Andmed: Saar Poll 2012

Olles võtnud pikaajalise laenukohustuse, seab inimene automaatselt oma tarbimisele teatavad piirangud. Üheks võimaluseks neid piiranguid mitte järgida on täiendav laenamine. Paremate asjade ostmise eesmärgil raha laenajate hulgas on suhteliselt veidi enam pikaajaliste laenukohustuste omajaid, kuid positiivne on, et täiendavat laenamist kasutatakse siiski vähesel määral ning sageli täiendavalt laenu võtvate inimeste hulgas ei ole pikaajaliste laenukohustuste omajate osakaal nii selgelt eristuv. Siiski on paremate asjade ostmise eesmärgil täiendava laenamise võimalust vähesel määral kasutavate inimeste hulgas umbes kolmandiku võrra rohkem pikaajalise laenu omajaid.

Tabel 15. Tingin ostmisel hinna üle. Eluasemelaen või muu kinnisvara tagatisel laen olemas (endal või leibkonnaliikmel)

Tingin ostmisel hinna üle		Eluasemelaen või muu kinnisvara tagatisel laen olemas (endal või leibkonnaliikmel)		Kokku
		Ei	Jah	
Üldse mitte	Arv	512	129	641
	%	43,4%	38,6%	42,3%
Vähesel määral	Arv	481	140	621
	%	40,8%	41,9%	41,0%
Suurel määral	Arv	131	51	182
	%	11,1%	15,3%	12,0%
Väga suurel määral	Arv	27	11	38
	%	2,3%	3,3%	2,5%
EI OSKA ÖELDA	Arv	29	3	32
	%	2,5%	0,9%	2,1%
Kokku	Arv	1180	334	1514
	%	100,0%	100,0%	100,0%

Andmed: Saar Poll 2012

Ostmisel hinna üle tingimine on üks võimalustest hakkama saada planeeritust väiksemate kulutustega ning seeläbi säästa raha. Suhteliselt enam on tingijaid pikaajaliste laenukohustuste omajate hulgas, kuid vahe pole eriti suur. Nende hulgas, kes ostude tegemisel üldse ei tingi, on suhteliselt rohkem pikaajalisi kohustusi mitteomavaid inimesi. Tõenäoliselt mängib siinkohal oma rolli ka ostude koha tegemise eelistus. Tõenäoliselt on enamuse inimeste arvates näiteks turult ostude tegemisel võimalik tingida, kuid kauplusest asjade soetamisel selline võimalus puudub. Seega võib tingimist mitte kasutavate vastajate hulgas olla ülekaalus nende inimeste osa, kes teevad enamuse oma ostudest kauplustes. Samas ei anna uuringu andmed sellekohast ülevaadet ja seetõttu on tegemist ainult autori poolse oletusega.

Tabel 16. Mõnikord ei kata inimeste sissetulek täielikult nende kulutusi. Kas viimase 12 kuu jooksul on Teiega seda juhtunud? Eluasemelaen või muu kinnisvara tagatisel laen olemas (endal või leibkonnaliikmel)

Mõnikord ei kata inimeste sissetulek täielikult nende kulutusi. Kas viimase 12 kuu jooksul on Teiega seda juhtunud?		Eluasemelaen või muu kinnisvara tagatisel laen olemas (endal või leibkonnaliikmel)		Kokku
		Ei	Jah	
Jah	Arv	408	149	557
	%	34,6%	44,7%	36,8%
Ei	Arv	741	174	915
	%	62,8%	52,3%	60,5%
KEELDUS	Arv	18	5	23
	%	1,5%	1,5%	1,5%
EI OSKA ÖELDA	Arv	13	5	18
	%	1,1%	1,5%	1,2%
Kokku	Arv	1180	333	1513
	%	100,0%	100,0%	100,0%

Andmed: Saar Poll 2012

Hinnates juuresoleva tabeli põhjal kulutuste mittekaetust sissetulekuga näeme, et pigem on selliseid olukordi nende inimeste hulgas, kes omavad pikaajalisi laenukohustusi. Umbes ühe inimese võrra kümnest on laenu omajate hulgas rohkem neid kes viimase 12 kuu jooksul on kogenud olukorda, mille puhul sissetulekud ei kata kulusid. Inimesed, kellel pikaajalised laenukohustused puuduvad, kogevad harvem olukordi, mille puhul sissetulek ei kata nende kulutusi. Seega võib oletada, et inimeste hulgas kes tulevad oma sissetulekutega toime, on suhteliselt enam laenu mitte omajaid. Pikaajaliste laenude omamise ja sissetulekust suuremate kulude esinemise vahelisele seosele viitab ka hii – ruut statistik ($p=0,006$).

Tabel 17. Raha mõjutab minu suhteid teiste inimestega. Eluasemelaen või muu kinnisvara tagatisel laen olemas (endal või leibkonnaliikmel)

Raha mõjutab minu suhteid teiste inimestega		Eluasemelaen või muu kinnisvara tagatisel laen olemas (endal või leibkonnaliikmel)		Kokku
		Ei	Jah	
Üldse mitte	Arv	633	141	774
	%	53,7%	42,3%	51,2%
Vähesel määral	Arv	370	142	512
	%	31,4%	42,6%	33,9%
Suurel määral	Arv	115	42	157
	%	9,8%	12,6%	10,4%
Väga suurel määral	Arv	35	5	40
	%	3,0%	1,5%	2,6%
EI OSKA ÖELDA	Arv	26	3	29
	%	2,2%	0,9%	1,9%
Kokku	Arv	1179	333	1512
	%	100,0%	100,0%	100,0%

Andmed: Saar Poll 2012

Rahaline olukord on üks olulistest teguritest, mis mõjutab inimestevahelisi suhteid. Raha mõju nendele suhetele teiste inimestega on vähesel või suurel määral tajutav pigem nende inimeste puhul, kes omavad pikaajalisi laenukohustusi. Kahjuks ei ole uuringu käigus kogutud andmete põhjal võimalik välja selgitada, kas laenu omajate poolne suurema mõju tajumine väljendub negatiivse või positiivse mõju suuremas tajumises. Raha mõju puudumist suhetele teiste inimestega tajuvad suhteliselt enam need, kellel pikaajalised kohustused puuduvad, kuid samas on ka raha väga suure mõju tajujate hulgas suhteliselt ülekaalus need, kellel pikaajaliste laenudega seonduv kohustus puudub. Pikaajaliste laenude omamise korral suurem raha mõju tajumisele inimsuhetele annab kinnitust hii – ruut test ($p < 0,001$).

Tabel 18. Rahaasjad teevad mind murelikuks. Eluasemelaen või muu kinnisvara tagatisel laen olemas (endal või leibkonnaliikmel)

Rahaasjad teevad mind murelikuks		Eluasemelaen või muu kinnisvara tagatisel laen olemas (endal või leibkonnaliikmel)		Kokku
		Ei	Jah	
Üldse mitte	Arv	354	85	439
	%	30,0%	25,4%	29,0%
Vähesel määral	Arv	489	150	639
	%	41,5%	44,9%	42,2%
Suurel määral	Arv	256	74	330
	%	21,7%	22,2%	21,8%
Väga suurel määral	Arv	70	23	93
	%	5,9%	6,9%	6,1%
EI OSKA ÖELDA	Arv	10	2	12
	%	0,8%	0,6%	0,8%
Kokku	Arv	1179	334	1513
	%	100,0%	100,0%	100,0%

Andmed: Saar Poll 2012

Olenemata laenuperioodi pikkusest on igasugune laenukohustus potentsiaalne stressi allikas. Nagu juuresolevast tabelist selgub, on ka pikaajaline laenukohustus üheks põhjuseks, mis teeb inimesed rahaasjadel mõeldes murelikuks. Eriti ilmekalt väljendab seda pikaajalisi kohustusi mitteomavate inimeste suurem osakaal nende hulgas, kes oma rahaasjadele mõeldes üldse ei muretse.

Tabel 19. Minu kodus on raha pärast lahkkelisid. Eluasemelaen või muu kinnisvara tagatisel laen olemas (endal või leibkonnaliikmel)

Minu kodus on raha pärast lahkkelisid		Eluasemelaen või muu kinnisvara tagatisel laen olemas (endal või leibkonnaliikmel)		Kokku
		Ei	Jah	
Üldse mitte	Arv	781	163	944
	%	66,2%	48,8%	62,4%
Vähesel määral	Arv	297	132	429
	%	25,2%	39,5%	28,4%
Suurel määral	Arv	65	26	91
	%	5,5%	7,8%	6,0%
Väga suurel määral	Arv	14	7	21
	%	1,2%	2,1%	1,4%
EI OSKA ÖELDA	Arv	22	6	28
	%	1,9%	1,8%	1,9%
Kokku	Arv	1179	334	1513
	%	100,0%	100,0%	100,0%

Andmed: Saar Poll 2012

Rahaline toimetulek ja valikute tegemine kulutuste osas võib osutada üheks koduste lahkkelide põhjuseks. Koduste rahast tingitud erimeelsused esinevad suhteliselt enam nende inimeste hulgas, kellel on olemas pikaajalised laenukohustused. Võrreldes teiste hinnangu tasemetega on see vahe kõige selgemalt märgatav nende vastajate puhul, kelle kodused lahkkelid on vähesel määral põhjustatud rahast. Suurel ja väga suurel määral rahast tingitud koduste lahkkelide esinemise puhul ei ole erinevused laenu omavate ja mitte omavate vastajate vahel nii suured. Rahast tingitud koduste lahkkelide puudumise osas joonistub selgelt välja pikaajalisi kohustusi mitteomavate inimeste ülekaal. Vastavalt hii-ruut statistikule on pikaajalise laenu omamise ja koduste lahkkelide esinemise vahel statistiliselt oluline seos ($p < 0,001$). Seega võib oletada, et pikaajalise laenu võtmine mõjutab raha pärast tekkinud koduste lahkkelide esinemise sagedust.

Tabel 20. Rahaasjad tekitavad mul terviseprobleeme. Eluasemelaen või muu kinnisvara tagatisel laen olemas (endal või leibkonnaliikmel)

Rahaasjad tekitavad mul terviseprobleeme		Eluasemelaen või muu kinnisvara tagatisel laen olemas (endal või leibkonnaliikmel)		Kokku
		Ei	Jah	
Üldse mitte	Arv	795	223	1018
	%	67,4%	66,8%	67,3%
Vähesel määral	Arv	238	72	310
	%	20,2%	21,6%	20,5%
Suurel määral	Arv	89	25	114
	%	7,5%	7,5%	7,5%
Väga suurel määral	Arv	33	10	43
	%	2,8%	3,0%	2,8%
EI OSKA ÖELDA	Arv	24	4	28
	%	2,0%	1,2%	1,9%
Kokku	Arv	1179	334	1513
	%	100,0%	100,0%	100,0%

Andmed: Saar Poll 2012

Rahaasjadest tingitud terviseprobleemide esinemise plaanis ei saa täheldada pikaajalisi laenukohustusi omavate inimeste osakaalu olulist erinevust kohustusi mitteomavate inimestega võrreldes. Kõikide võimalike vastusevariantide valijate puhul on jagunemine nii laenu omajate kui mitte omajate seas suhteliselt võrdne. Seega võib käesoleva töö autori arvates väita, et kuigi eelpool käsitletud inimsuhete ja koduste lahkkelide esinemise puhul tajusid raha mõju pisut enam laenu omajad ei ole tegemist siiski nii suure mõju tajumiseks, et see tekitaks terviseprobleeme.

4. Arutelu

Käesoleva töö arutelu osas analüüsitakse miks ja millisel viisil mõjutab pikaajaliste laenude olemasolu nende omajate finantskäitumist. Samuti vaadeldakse, millised on pikaajaliste laenude omamisest tulenevad võimalikud erinevused ja nende põhjused laene omavate ja neid mitteomavate inimeste finantskäitumises. Pikaajaliste laenud olemasolul võiks eeldada nende omajate poolset oluliselt hoolikamat ja planeeritumat käitumist rahaasjades võrreldes laenu mitteomavate inimestega ja seega kõrgemat finantskirjaoskuse taset. Paraku näeme, et oma rahaasjade jälgimise hindamise puhul ei oma laenu olemasolu olulist mõju. Seda eeskätt just nende hulgas, kes hindavad oma rahaasjade jälgimist rahuldavalt või sellest madalamalt. Pigem võib väita, et madalama hinnangu andjate hulgas on pisut enam pikaajalisi laenukohustusi mitteomavaid inimesed. Nimetatud tendentsi üheks põhjuseks võib olla laenu mitteomavate inimeste madalam sissetulek, mis piirab nende laenu saamise võimalusi ja ühtlasi sunnib neid laenu saajatest hoolikamalt oma rahaasju jälgima. Antud väidet kinnitab ka asjaolu, et laenu mitteomavate inimeste hulgas on suhteliselt enim neid, kes planeerivad oma rahaasju ühe kuu pikkuses perioodis. Nimetatud perioodi pikkuse määrajaks on tõenäoliselt palgapäevade ajaline intervall. Samuti on laenu mitteomavate inimeste hulgas enim madalamasse sissetuleku rühma kuulujaid. Laenu omajate väike ülekaal ilmneb pigem pikemate perioodide puhul ning kõige suurem on erinevus 2 – 3 kuu pikkuseks perioodiks oma rahaasju planeerivate inimeste hulgas kus laenu omajaid on suhteliselt üle kahe korra rohkem kui mitteomajaid. Sissetuleku mõju finantsotsustele ja seeläbi ka finantskäitumisele on täheldatud ka varem näiteks majanduslanguse mõju kaudu (Nielsen Report 2009). Laenu omajate seas on tunduvalt rohkem neid, kes hindavad oma rahaasjade jälgimist keskmisest kõrgemalt (hea või väga hea). Antud tendentsi üheks põhjuseks võib autori arvates olla laenu omajate hariduslik jaotumine. Kasutatud andmetest näeme, et suhteliselt enam on laenu omajate hulgas kesk- või kõrgharidusega inimesi. Parema haridusliku tausta loob paremad eeldused oma rahaasjade jälgimiseks ning erinevalt madalama haridustasemega inimestest on kesk- ja kõrgharidusega inimesed tõenäoliselt suutelisemad hoolikamalt oma rahaasju jälgima, millest tuleneb ka nende kõrgem hinnang oma rahaasjade jälgimisele. Varasemalt on mitmetes tööde täheldatud vähestest finantsteadmistest seotust finantsprobleemide tekkimisega (Lusardi ja Mitchell 2006, Merilain viidatud ECFE 2010). Kuna nii finantsteadmised kui kõrgemast haridusest tulenevad teadmised võib mõlemad üldisemalt liigitada teadmiste valdkonda siis on seega teadmiste mõju finantskäitumisele leidnud kinnitust ka varasemates töödes. Samuti on varasemalt täheldatud,

et madalama haridustasemega inimeste puhul on tõenäoliselt ka finantskirjaoskuse tase madalam (Sevim et al. 2012)

Leibkonna ühise eelarve olemasolu on levinum pikaajaliste laenukohustuste omajate hulgas. Nimetatud ülekaal ei ole küll suur, kuid siiski selgelt esile tulev. Eelarve koostamisel võib lähtuda erineva pikkusega ajalisest perspektiivist, kuid vaadates võimalike valikute kasutamist eelarve planeerimisel näeme, et nii laenu omajate kui mitteomajate hulgas on eelistatuid ühe kuu ning kahe kuni kolme kuu pikkused perioodid. Leibkonna eelarve koostamisel võiks autori hinnangul siiski lähtuda pikemast perioodist kui üks kuu. Ühekuulise perioodi kasutamisel on autori arvates pigem tegemist palgapäevade vahelisel ajal tehtavate kulutuste planeerimisega, mille eesmärk on eelkõige järgmise palgapäevani toime tulla. Kahe kuni kolme kuu pikkuse perioodi eelistajate hulgas on laenu omavaid inimesi suhteliselt rohkem ja seega võib arvata, et ka eelarve koostamisel lähtuvad laenu omajad eelkõige pikemast perioodist kui üks kuu. Tõenäoliselt on ka siin tegemist sissetulekust ja hariduslikust taustast tulenevate põhjustega. Tulenevalt kõrgemast haridustasemest ja paremast sissetulekust on laenu omajatel paremad oskused ning suuremad võimalused eelarve planeerimiseks. Madalamast haridustasemest tulenevate oskuste ning väiksemast sissetulekust tingitud väheste võimaluste tõttu peavad laenu mitteomavad inimesed keskenduma eeskätt toimetulekule järgmise palgapäevani ning ei saa seetõttu oma rahaliste vahendite kasutamist planeerida pikemas perspektiivis. Toetudes intuitsioonil põhinevatele otsustel püütakse palgapäevani jäänud aja jooksul lihtsalt toime tulla. Võib oletada, et just eeltoodud põhjustest tingituna ei pea laenu mitteomavad inimesed eelarve olemasolu nii otstarbekaks ja vajalikuks ning seetõttu ka kasutavad seda vähem. Teadmiste puudumise korral intuitsioonile toetumist ja selle põhjal otsuste tegemist on märgitud ka varasemates uuringutes (Kahneman ja Riepe 1998). Rahaasjade planeerimise abivahendite eelistusi vaadeldes näeme, et laenu omavad inimesed jälgivad hoolikamalt oma jooksvat kontoseisu ning varade ja kohustuste aruannet. Kohustuste osas on antud tendents ka igati mõistetav. Igapäevaste lihtsalt käsitletavate abivahendite suurem kasutamine laenu omajate poolt on tõenäoliselt ka üheks põhjuseks eelpool toodud kõrgemale hinnangule oma rahaasjade jälgimisele. Samuti on laenu omajate poolne suurem abivahendite kasutamine tõenäoliselt tingitud keskmisest kõrgemast sissetulekust laenu mitteomavate inimestega võrreldes. Seega omab sissetulekust sõltuv üldine majanduslik toimetulek mõju rahaasjade jälgimise abivahendite valikule ning tõenäoliselt on seetõttu ka laenu omajad paremini varustatud kaasaegsete infotehnoloogia seadmetega ning ka teatud määral mobiilsemad. Majandusliku

toimetuleku mõju finantskäitumisele üldisemalt on varasemalt märgatud ka näiteks erinevates riikide elanike võrdlemisel (Atkinson and Messy 2012). Toodud oletust kinnitab ka asjaolu, et iseseisvat tulude–kulude arvestuse pidamist omaenda meetodil eelistavad rohkem laenu mitteomavad inimesed.

Siiski selgub kasutatud andmetest, et vaatamata suuremale abivahendite kasutamisele ja pikemaajalise planeerimise eelistamisele võrreldes laenu mitteomavate inimestega, on täiendava lühiajalise laenu (krediitkaardid, sõbrad) võtmine rohkem levinud pikaajalisi laenukohustusi omavate inimeste hulgas. Kindlasti on siin krediitkaartide puhul oluliseks põhjuseks laenu mitteomajate madalam sissetulek, mis ei võimalda krediitkaardi omamist. Samas on ka paremate asjade ostmise eesmärgil raha laenajate hulgas suhteliselt rohkem pikaajalisi laene omavaid inimesi. Töö autori arvates võib siinkohal põhjuseks olla asjaolu, et vaatamata suuremale sissetulekule võrreldes laenu mitteomajatega piirab pikaajaline laenukohustus ka selle omajate tarbimisvõimalusi olulisel määral. Antud väidet kinnitab ka andmetest tulenev laenu omajate suurem osakaal nende hulgas, kes kaupade ostmisel hinna üle tingivad. Samuti toetab autori väidet laenu omajate suurem osakaal nende hulgas, kelle sissetulek ei ole viimase 12 kuu jooksul alati katnud täielikult nende kulutusi. Seega oletab töö autor, et pikaajaliste laenude omajate tarbimisvõimalused on laenu tõttu oluliselt piiratud ning neid piiranguid püütakse kompenseerida täiendava lühiajalise krediidi kasutamisega. Üheks põhjuseks võib autori arvates siinkohal olla laenu omajate emotsionaalne soov varjata pikaajalistest laenudest tulenevaid raskusi ning kultiveerida heas korras või uue isikliku eluaseme omamisega kaasnevat kujutletavat elustiili. Erinevate hoiakute ja uskumuste olulist mõju finantskäitumisele on täheldatud ka varasemates uuringutes (Wernimont & Fitzpatrick 1972).

Arutelu osa lõpetuseks kirjeldab autor lühidalt pikaajaliste laenude võimalikke emotsionaalseid mõjusid laenu omajatele.

Mistahes rahaga seonduvate mõjude hulgas on üheks olulisimaks kindlasti ka raha mõju inimsuhetele. Rahast tingitud erimeelsused ja eelarvamused on alati olnud suhete olulisteks mõjutajateks ning seeläbi kujundanud ka meie hoiakuid ja käitumist teiste inimeste suhtes. Pikaajalised laenud võetakse nende tingimustest tulenevalt püsivate ja kallite kaupade soetamiseks. Arusaadavalt kujundavad teiste suhtumist meisse nii meie igapäevaste kulutuste tulemusena soetatud esemed (riided, toit) kui pikaajaliste laenude abil soetatud eluase või selle renoveerimine ning muu kallis ja püsivama väärtusega kaup. Teoreetiliselt võiks siinkohal

oletada, et mida kallim on soetatud kaup, seda suurem on selle mõju meie suhetele teiste inimestega. Seega on antud oletuse kaudu võimalik kirjeldada raha mõju meie suhetele teiste inimestega. Kasutatud andmete põhjal näeme, et nende inimeste osakaal kes väitsid, et raha mõju suhetele on tajutav, on märgatavas ülekaalus pikaajaliste laenude omajate hulgas. Kuigi väga suure mõju tajujaid on rohkem laenu mitteomavate inimeste hulgas, väidavad raha vähese või pigem suure mõju tajumist suhteliselt enam laenu omavad inimesed. Tõenäoliselt on väga suure mõju tajujate puhul tegemist pigem raha puudusest tulenevate muutuste tajumisega ning laenu omajate puhul on need muutused pigem tingitud näilisest raha olemasolust. Kasutatud andmetest ei selgu, milline on selle mõju täpsem väljendusviis ja seetõttu ei saa autor siinkohal väita, et laenu omajad tajuvad enam negatiivseid (kadedus) või positiivseid (heameel) muutusi suhetes teiste inimestega, kuid muutuste tajumise erinevus laenu mitteomajatega on olemas. Erinevad inimsuhetega seonduvad tegurid kuuluvad autori arvates sotsiaalsesse valdkonda mille mõju finantskäitumisele on märgitud ka varasemates töödes (Mariko Lin Chang 2005: 1470).

Vaadeldes erinevusi lähisuhete kontekstis selgub, et rahast tingitud koduseid lahkkelisid esineb rohkem nendel, kes omavad pikaajalisi laene. Nagu autor käesolevas arutelus juba eelpool kirjeldas, sunnib pikaajaline laen inimesi oma tarbimisvõimalusi ja nendest tulenevaid harjumusi üle vaatama. Seega on igati loogiline, et leibkondades, kus ollakse sunnitud kulutuste tegemist põhjalikumalt kaaluma, tekib ka rohkem eriarvamusi, mis omakorda tingivad suuremaid või väiksemaid lahkkelisid. Siiski on oluline märkida, et kindlasti ei ole pikaajalised laenud ainukesed tegurid, mis võivad tekitada rahast tingitud erimeelsusi. Pigem tuleks neid käsitleda kui ühte potentsiaalset lahkkelide allikat ning nende esilekerkimise riskifaktorit tõstvat tegurit. Seega võib väita, et teatava mõju pikaajaliste laenude omamisel nende omanike emotsionaalsele toimetulekule siiski on. Käesoleva töö kontekstis väljendub see raha poolt inimsuhetele avaldatava mõju suurema tajumise ning raha pärast tekkinud koduste lahkkelide sagedasema esinemise kaudu.

Positiivsena saab arutelu lõpetuseks välja tuua, et pikaajaliste laenude omamine ei suurenda märgatavalt inimeste rahaasjadega seonduvat murelikkust ning ei saa täheldada mingeid erinevusi laenu omajate ja mitteomajate rahast tingitud terviseprobleemide esinemise osas.

5. Kokkuvõte ja soovitused

Lõpetuseks teeb autor lühikese kokkuvõtte käesoleva töö eesmärgist, metoodikast ja tulemustest.

Käesoleva töö eesmärgiks oli uurida, kas ja milline on pikaajaliste laenude omamise mõju nende omanike finantskäitumisele ja materiaalsele ning emotsionaalsele toimetulekule. Antud küsimustele vastuste leidmiseks analüüsiti töö käigus 2012. aastal Saar Polli poolt Eesti elanike hulgas läbi viidud finantskirjaoskuse ja finantsteenuste alase teadlikkuse uuringu käigus kogutud andmeid ning püüti leida pikaajaliste laenude omajate ja neid mitte omajate erinevusi. Esmalt peab autor vajalikuks tõdeda, et pikaajaliste laenude omamine mõjutab oodatust vähem inimeste finantskäitumist. Eeskätt väljendub selline vähene mõju eelarve ja planeerimise kasutamise suhteliselt väikeses erinevuses laenu omajate ja mitteomajate vahel. Igati loogiline oleks autori hinnangul eeldada, et inimesed kes võtavad endale pikaajalised rahalised kohustused, planeerivad oma rahalisi tegevusi märksa põhjalikumalt kui neid kohustusi mitteomavad inimesed. Käesolevas töös kasutatud andmed aga väga suurtele erinevustele ei viidanud. Pikaajaliste laenude omajate puhul võib täheldada küll kõrgemast haridustasemest ja suuremast sissetulekust tulenevaid võimalikke paremaid eelduseid teadlikuma finantskäitumise viljelemiseks, kuid nagu juba öeldud, andmete analüüsi käigus väga suuri erinevusi pikaajalisi laene mitteomavate inimestega ei ilmnunud.

Materiaalse ja emotsionaalse toimetuleku seisukohalt selgus teatud aspektide puhul pikaajaliste laenude ja toimetuleku vaheline seos. Näiteks võis selliseid seoseid täheldada krediitkaartide kasutamise sageduse ning paremate asjade ostmise eesmärgil raha laenamise ning raha pärast tekkinud koduste lahkkelide esinemise ja raha mõju suurema tajumise puhul inimsuhetele.

Eeskätt olekski autori arvates pikaajaliste kohustuste omajate puhul oluline tõsta nende rahaasjade jälgimise ja planeerimise taset. Ühe võimaliku põhjusena praegusele väikesele erinevusele näeb autor vähest teadlikkust ning seetõttu oleks autori hinnangul igati põhjendatud vastavasisuliste infomaterjalide jaotamine eeskätt pikaajaliste laenude taotlejatele. Nimetatud materjalides võiks käsitleda erinevaid leibkonna eelarve koostamise võimalusi ning jagada soovitusi ja infot olemasolevate rahaasjade jälgimise ja planeerimise abivahendite kohta. Viimaste osas on autori arvates tänases päevas kindlasti nii laenu omajate kui mitteomajate hulgas suurimaks puuduseks vähene informeeritus.

Kasutatud allikad

Andrusz, G. D. (1990). A Note on the Financing of Housing in the Soviet Union. *Soviet Studies*, Vol. 42, No. 3 (Jul., 1990), pp. 555-570. Taylor & Francis, Ltd. Stable
<http://www.jstor.org.ezproxy.utlib.ee/stable/pdf/152050.pdf>

(01.03.2015)

Atkinson, A., McKay, S., Kempson, E. & Collard, S. (2006). Levels of Financial Capability in the UK: Results of a Baseline Survey. Financial Services Authority. Consumer Research 47.

<http://www.fsa.gov.uk/pubs/consumer-research/crpr47.pdf>

(28.05.2015)

Atkinson, A. & Messy, F.-A. (2012). Measuring Financial Literacy: Results of the OECD/International Network on Financial Education (INFE). Pilot Study. OECD Working Papers on Finance, Insurance and Private Pensions, No. 15, OECD Publishing.

<http://www.oecd-ilibrary.org/docserver/download/5k9csfs90fr4.pdf?expires=1432935178&id=id&accname=guest&checksum=3B1C5FCE9B0E79D5267C772ACD3C96A4>

(28.05.2015)

Auslander, G. K. & Litwin, H. (1988). Social Networks and the Poor: Toward Effective Policy and Practice. *Social Work*, 33: 234-38.

<http://eds.b.ebscohost.com.ezproxy.utlib.ee/eds/pdfviewer/pdfviewer?vid=9&sid=592d5a53-53ed-4908-97d9-794c157136f0%40sessionmgr114&hid=127>

(26.05.2015)

Bohle, D. (2014). Post-socialist housing meets transnational finance: Foreign banks, mortgage lending, and the privatization of welfare in Hungary and Estonia, *Review of International Political Economy*, 21:4, 913-948

<http://www.tandfonline.com.ezproxy.utlib.ee/doi/pdf/10.1080/09692290.2013.801022>

(01.03.2015)

Capuano, A. & Ramsay, I. (2011). What Causes Suboptimal Financial Behaviour? An Exploration of Financial Literacy, Social Influences and Behavioural Economics. Research Report. March 2011. The University of Melbourne.

https://law.unimelb.edu.au/files/dmfile/FINANCIAL_LITERACY_PROJECT_RESEARCH_REPORT_MARCH_20111.pdf

(27.05.2015)

Chen, E.Z., Dowling, N.A., Yap, K. (2012). An examination of Gambling Behaviour in Relation to Financial Management Behaviour; Financial Attitudes, and Money Attitudes. International Journal of Mental Health and Addiction, 10:231-242.

<http://eds.b.ebscohost.com.ezproxy.utlib.ee/eds/pdfviewer/pdfviewer?vid=17&sid=592d5a53-53ed-4908-97d9-794c157136f0%40sessionmgr114&hid=127>

(29.05.2015)

Danes, S. M., Haberman, H. R. (2007). Teen Financial Knowledge, Self-Efficacy, and Behavior: A Gendered View . Financial Counseling and Planning, 18 (2):48-60.

<https://www.afcpe.org/assets/pdf/7-2866-volume-18-issue-2.pdf>

(30.05.2015)

Eesti Pangaliit (2015). Eesti kommertspankade turuosa varade mahu järgi seisuga 31.12.2014.

<http://www.pangaliit.ee/et/kasulik/pangandusinfo>

(27.05.2015)

Eesti Pank (2015). Kodumajapidamistele antud laenude jääk ja arv laenu liigi, valuuta ja tagatise lõikes (miljon eurot) uuendatud 29.05.2015.

<http://statistika.eestipank.ee/?lng=et#listMenu/1172/treeMenu/FINANTSSEKTOR/147/650>

(08.05.2015)

Eesti Pank (2015). Kodumajapidamistele antud laenude käive laenu liigi, valuuta ja tagatise lõikes (miljon eurot) uuendatud 29.05.2015.

<http://statistika.eestipank.ee/?lng=et#listMenu/1054/treeMenu/FINANTSSEKTOR/147/650>

(08.05.2015)

Eesti Pank (2015). Laenu jääk kliendigrupi, residentsuse, valuuta ja tähtaja lõikes (miljon eurot) uuendatud 29.05.2015.

<http://statistika.eestipank.ee/?lng=et#listMenu/898/treeMenu/FINANTSSEKTOR/147/650>

(08.05.2015)

Eesti Pank (2015). Tähtajaks tasumata laenude jääk (miljon eurot) uuendatud 29.05.2015.
<http://statistika.eestipank.ee/?lng=et#listMenu/989/treeMenu/FINANTSSEKTOR/147/650>
(08.05.2015)

Ferber, R. & Lee, L. C. (1974). Husband-Wife Influence in Family Purchasing Behavior. *The Journal of Consumer Research*, 1 (1): 43-50.
<http://www.jstor.org.ezproxy.utlib.ee/stable/pdf/2488953.pdf>
(29.05.2015)

Finantskirjaoskuse ja finantsteenuste alase teadlikkuse uuring Eesti elanike hulgas: teadmised, oskused, käitumine ja hoiakud isiklike rahaasjade korraldamisel. (2012). Aruanne. Saar Poll OÜ. Tallinn.
http://www.minuraha.ee/public/Finantskirjaoskus_ARUANNE.pdf
(05.05.2015)

Harrison, N. & Chudry, F. (2011). Overactive, overwrought or overdrawn? The role of personality in undergraduate financial knowledge, decision-making and debt. *Journal of Further & Higher Education*; 35 (2):149-182.
<http://eprints.uwe.ac.uk/16266/2/Download.pdf>
(27.05.2015)

Hershfield, H. E., Goldstein, D.G., Sharpe W.F., Fox, J., Yeykelis, L., Carstensen, L.L., Bailenson, J. N. (2011). Increasing Saving Behaviour Through Age-Progressed Renderings of the Future-Self. *Journal of Marketing Research*, XLVIII (Special Issue): S23-S37.
http://www.dangoldstein.com/papers/Hershfield_Goldstein_et_al_Increasing_Saving_Behavior_Age_Progressed_Renderings_Future_Self.pdf
(27.05.2015)

Hung, A. A., Parker, A. M. & Yoong, J. K. (2009). Defining and Measuring Financial Literacy. Working Paper. WR-708. RAND Corporation
http://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/working_papers/2009/RAND_WR708.pdf
(30.05.2015)

Kahneman, D and Riepe, M.W. 1998. Aspects of Investor Psychology. Beliefs, Preferences and Biases Investment Advisor Should Know About. Journal of Portfolio Management, Vol. 24, No. 4, Summer 1998. Institutional Investor Inc.

<http://ns.pish.com/investor-psychology.pdf>

(30.05.2015)

Lusardi, A. & Mitchell, O. (2007). Financial Literacy and Retirement Preparedness: Evidence and Implications for Financial Education. Business Economics, 42.

<http://www.mrrc.isr.umich.edu/publications/papers/pdf/wp144.pdf>

(27.05.2015)

Mandell, L. Schmid Klein, L. (2009). The Impact of Financial Literacy Education on Subsequent Financial Behaviour. Journal of Financial Counseling and Planning. 20 (1):15-24.

<http://eds.b.ebscohost.com.ezproxy.utlib.ee/eds/pdfviewer/pdfviewer?vid=12&sid=592d5a53-53ed-4908-97d9-794c157136f0%40sessionmgr114&hid=127>

(27.05.2015)

Mariko Lin Chang. (2005). With a Little Help from My Friends (And My Financial Planner). Social Forces, 83 (4), 1469-1497.

<http://www.jstor.org.ezproxy.utlib.ee/stable/pdf/3598401.pdf?acceptTC=true>

(29.05.2015)

Merilain, M. (2012). Rahaasjade korraldamiskäitumist mõjutavad tegurid eesti näitel. Magistritöö. Sotsioloogia ja sotsiaalpoliitika instituut. Tartu Ülikool.

Moschis, G. P. (1985). The Role of Family Communication in Consumer Socialization of Children and Adolescents. The Journal of Consumer Research, 11 (4): 898-913.

<http://www.jstor.org.ezproxy.utlib.ee/stable/pdf/2489216.pdf>

(29.05.2015)

Nielsen Report. (2009). Financial Behavior Trends. Economic Downturn Triggers Consumer Change in Financial Behavior. The Nielsen Company.

<http://www.nielsen.com/content/dam/corporate/us/en/newswire/uploads/2009/05/market-audit-white-paper.pdf>

(30.05.2015)

Riitsalu, L. (2013). Consumer behaviour in money matters. Master's Thesis. Chair of Marketing. Estonian Business School.

Nordea. (2015). Eluasemelaen.

<http://www.nordea.ee/Teenused+erakliendile/Laen+ja+liising/Eluasemelaenud/Eluasemelaen/71642.html>

(12.05.2015)

SEB. (2015)

www.seb.ee

(12.05.2015)

SEB. (2015). Hüpoteeklaen.

<http://www.seb.ee/laen-ja-liising/kodulaen/hupoteeklaen>

(12.05.2015)

Sevim, N., Temizel, F., Sayilir, Ö. (2012). The effects of financial literacy on the borrowing behaviour of Turkish financial consumers. International Journal of Consumer Studies, 36:573-579.

<http://onlinelibrary.wiley.com.ezproxy.utlib.ee/doi/10.1111/j.1470-6431.2012.01123.x/pdf>

(31.05.2015)

Statistikaamet. (2015). Leibkonnaliikme netosissetulek kuus sissetulekuallika ja soo järgi.

[http://pub.stat.ee/px-](http://pub.stat.ee/px-web.2001/Dialog/varval.asp?ma=ST07&ti=LEIBKONNALIIKME+NETOSISSETULEK+K)

[web.2001/Dialog/varval.asp?ma=ST07&ti=LEIBKONNALIIKME+NETOSISSETULEK+K](http://pub.stat.ee/px-web.2001/Dialog/varval.asp?ma=ST07&ti=LEIBKONNALIIKME+NETOSISSETULEK+K)
[UUS+SISSETULEKUALLIKA+JA+SOO+J%C4RGI&path=../Database/Sotsiaalelu/09Sissetulek/&lang=2](http://pub.stat.ee/px-web.2001/Dialog/varval.asp?ma=ST07&ti=LEIBKONNALIIKME+NETOSISSETULEK+K)

(13.05.2015)

Statistikaamet. (2015). Tarbijahinnaindeksi muutus võrreldes eelmise aastaga.

[http://pub.stat.ee/px-](http://pub.stat.ee/px-web.2001/Dialog/varval.asp?ma=IA001&ti=TARBIJAHINNAINDEKSI+MUUTUS+V%D5)

[web.2001/Dialog/varval.asp?ma=IA001&ti=TARBIJAHINNAINDEKSI+MUUTUS+V%D5](http://pub.stat.ee/px-web.2001/Dialog/varval.asp?ma=IA001&ti=TARBIJAHINNAINDEKSI+MUUTUS+V%D5)
[RRELDES+EELMISE+AASTAGA&path=../Database/Majandus/04Hinnad/&lang=2](http://pub.stat.ee/px-web.2001/Dialog/varval.asp?ma=IA001&ti=TARBIJAHINNAINDEKSI+MUUTUS+V%D5)

(13.05.2015)

Swedbank. (2015)

<https://www.swedbank.ee/private>

(12.05.2015)

Swedbank. (2015). Kodulaen ja kodukapitalilaen.

<https://www.swedbank.ee/private/credit/loans/home>

(12.05.2015)

Tooding, L. M. (2007). Andmete analüüs ja tõlgendamine sotsiaalteadustes. Tartu Ülikooli kirjastus.

Veeret, D. (Eesti elanike finantskäitumist mõjutavad tegurid tarbimis- ja kiiralaenude võtmise näitel perioodil 2006-2012. Bakalaureusetöö. Ühiskonnateaduste Instituut. Tartu Ülikool.

Wernimot, P. F. & Fitzpatrick, S. (1972). The Meaning of Money. Journal of Applied Psychology, 56: 218-226.

<http://eds.b.ebscohost.com.ezproxy.utlib.ee/eds/pdfviewer/pdfviewer?vid=6&sid=592d5a53-53ed-4908-97d9-794c157136f0%40sessionmgr114&hid=127>

(31.05.2015)

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Imre Tõekalju (sünnikuupäev: 28.10.1971)

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose

„Pikaajaliste laenude võtmise mõju finantskäitumisele“ (bakalaureusetöö)

mille juhendaja on Rein Murakas,

- 1.1. reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;
- 1.2. üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.
2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.
3. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus, 01.06.2015